

Damir Globočnik

Slovenska spomeniška afera v Clevelandu

Spomeniki Ivanu Cankarju, Frideriku Ireneju Baragi in Simonu Gregorčiču v Jugoslovanskem kulturnem vrtu

GLOBOČNIK Damir, ddr., umetnostni zgodovinar,
Langusova ul. 29, SI-4240 Radovljica

725.94(771Cleveland=863):929Cankar I.
725.94(771Cleveland=863):929Baraga F.I.
725.94(771Cleveland=863):929Gregorčič S.

SLOVENSKA SPOMENIŠKA AFERA V CLEVELANDU

Spomeniki Ivanu Cankarju, Frideriku Ireneju Baragi in Simonu Gregorčiču v Jugoslovanskem kulturnem vrtu

Clevelandska mestna občina je leta 1930 posameznim narodnim skupnostim dala na razpolago dele Rockefellerjevega parka. Slovenci so se odločili v Jugoslovanski kulturni vrt postaviti spomenik pisatelju Ivanu Cankarju. Ljubljanska mestna občina je na začetku leta 1933 poklonila odlitek Cankarjevega kipa, ki je delo kiparja Petra Lobode (1894–1952). Nabiranje prostovoljnih prispevkov za postavitev Cankarjevega spomenika je slabo napredovalo. Septembra 1935 so odkrili spomenik škofu Frideriku Ireneju Baragi. Tik pred odkritjem Cankarjevega spomenika in spomenika Simonu Gregorčiču so ugotovili, da so Cankarjev kip ukradli iz mestnega skladišča. Katoliški tabor je za tatvino obtoževal socialiste, ki so si prizadevali za postavitev Cankarjevega kipa v Slovenskem narodnem domu. Odbor Jugoslovanskega kulturnega vrta je clevelandskem kiparju slovenskega rodu Rudolfu A. Mafki naročil, naj po fotografijah Lobodovega kipa izdelava nov kip Ivana Cankarja. Cankarjev spomenik so odkrili 25. julija 1937.

Ključne besede: ameriški Slovenci, Cleveland, Ivan Cankar, Friderik Irenej Baraga, Simon Gregorčič, spomeniki, Peter Loboda

GLOBOČNIK, Damir, PhD/PhD, Art Historian,
Langusova ul. 29, SI-4240 Radovljica

725.94(771Cleveland=863):929Cankar I.
725.94(771Cleveland=863):929Baraga F.I.
725.94(771Cleveland=863):929Gregorčič S.

THE SLOVENIAN MONUMENT SCANDAL IN CLEVELAND

The monuments to Ivan Cankar, Friderik Irenej Baraga and Simon Gregorčič in the Yugoslav Cultural Garden

In 1930, the City of Cleveland granted some ethnic communities the right to use parts of Rockefeller Park at their own discretion. Slovenians decided that the Yugoslav Cultural Garden would become the location for a monument dedicated to the writer Ivan Cankar. At the beginning of 1933, the City of Ljubljana donated a cast of the Cankar monument, the work of sculptor Peter Loboda (1894–1952). Collecting voluntary contributions for raising a monument to Cankar did not go well. In September 1935, they raised a monument dedicated to Bishop Friderik Irenej Baraga. Just before unveiling the Cankar monument and the monument to Simon Gregorčič, they found that Cankar's monument had been stolen from the city storehouse. The Catholic camp placed blame for the stolen monument on the socialists, who had endeavored to place the Cankar monument in the Slovenian National Hall. The Yugoslav Cultural Garden board commissioned a new statue of Ivan Cankar, which would be based on photographs of Loboda's monument, and executed by Rudolf A. Mafka, a Cleveland sculptor of Slovenian descent. The Cankar monument was unveiled on 25 July 1937.

Key words: American Slovenians, Cleveland, Ivan Cankar, Friderik Irenej Baraga, Simon Gregorčič, monuments, Peter Loboda

Clevelandska mestna občina je leta 1930 posameznim narodnim skupnostim dala na razpolago dele Rockefellerjevega parka (*International Cultural Gardens*) v vzhodnem delu mesta, da jih uredijo po svojem okusu in opremijo s spomeniki. Jugoslovani namenjeni park so prevzeli Slovenci, ki so bili med vsemi Jugoslovani v Clevelandu najbolj številni in najbolj strnjeno naseljeni. V Clevelandu je tedaj živelo okrog 40.000 Slovencev.

Prvega javnega zborovanja za ureditev dodeljenega prostora v parku, ki ga je 27. februarja 1930 sklical slovenski podjetnik Anton Grdina (1874–1957), se je udeležilo okrog sto Slovencev. Na naslednjem sestanku 27. marca 1930 so začeli razmišljati o tem, da bi se Slovenski narodni vrt odslej imenoval Jugoslovanski narodni vrt. Izvolili so odbor, v katerem je bilo kar 65 uglednih clevelandskih Slovencev.

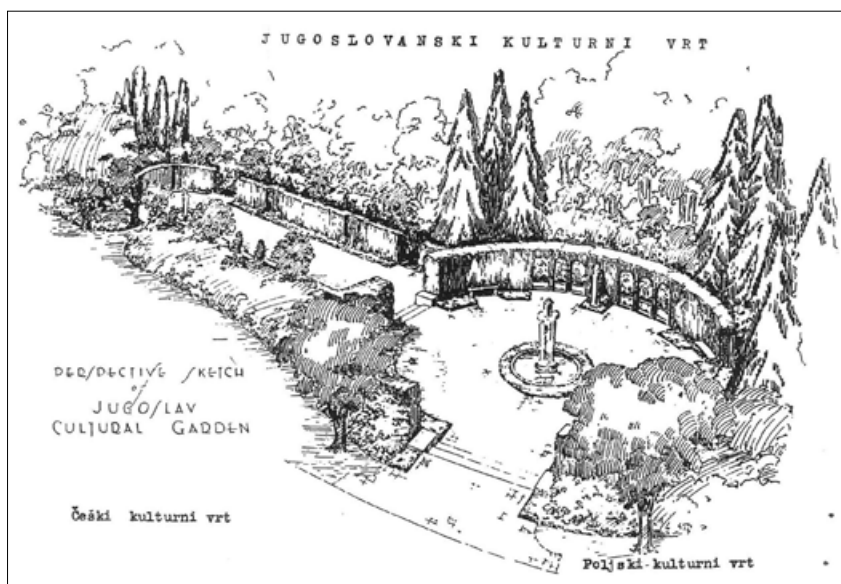
Na tretjem zborovanju 5. maja 1930 je bil z veliko večino sprejet predlog o preimenovanju v Jugoslovanski narodni vrt, saj so sodelovanje obljubili tudi Hrvatje in Srbi. Izvolili so izvršni odbor: častni predsednik Ivan Zorman, predsednik Vatro J. Grill, podpredsedniki za Slovence Anton Grdina, za Hrvate Elijo A. Kodrič in za Srbe Stevan Mandić, glavni tajnik Joško Penko, zapisnikar Ignacij Smuk, blagajnik Frank M. Jakšič, člani nadzornega odbora Frank Ogler, James Rotter in Marjanca Kuhar.¹

Naslednji dve leti ni bilo več zborovanj za Jugoslovanski narodni vrt. Zadeva je postala znova aktualna, ko je Jugoslovanski napredni klub, v katerem so bili samo Srbi, priredil t. i. Jugoslovanski dan v Slovenskem narodnem domu. Na slovesnost je prišel tudi jugoslovanski veleposlanik v Washingtonu dr. Leonid Pitamic. Anton Grdina

in Joško Penko sta predlagala, da bi vrt Jugoslovani uradno prevzeli v navzočnosti jugoslovanskega veleposlanika.²

Društvo, ki so ga ustanovili za opremo in oskrbovanje vrta, je 4. decembra 1932, ob 14-letnici ustanovitve Jugoslavije, slovesno prevzelo prostor za vrt v svojo last. Pokrovitelj slovesnosti je bil dr. Leonid Pitamic, ki je simbolično zasadil prvo lopato.³ Obseg zemljišča, ki se je nahajalo med češkim in poljskim vrtom, je znašalo 61 arov.

Med gospodarsko depresijo je ameriška vlada prevzela skrb za urejanje narodnih parkov, da je s

Perspektivna skica Jugoslovanskega kulturnega vrta po arhitektu Viktorju Suhadolniku (v: *Ameriška domovina*, 1936, št. 160)

tem dala nezaposlenim zaslužek. Tudi Jugoslovanski kulturni vrt (JKV) so začeli preurejati delavci WPA (*Work Progress Administration*).⁴ Vlada je prispevala sredstva za ureditev vrta, narodne skupnosti pa so morale priskrbeti grmičevje, drevesa in rože ter spomenike.

Slovenci so se odločili v park postaviti spomenik pisatelju Ivanu Cankarju.⁵ Potem ko so v predme-

¹ Jože Grdina, »Jugoslovanski kulturni vrt in škof Baraga«, *Spominska knjiga izdana ob priliki odkritja spomeniku škofu Ireneju Frideriku Baragi, Cleveland 1935*, str. 31 in 33.

² Jože Grdina, *prav tam*, str. 33.

³ »Kako Slovenci pišemo svojo zgodovino / 'Cankarja so ukrali ...'«, *Slovenec*, 1936, št. 253.

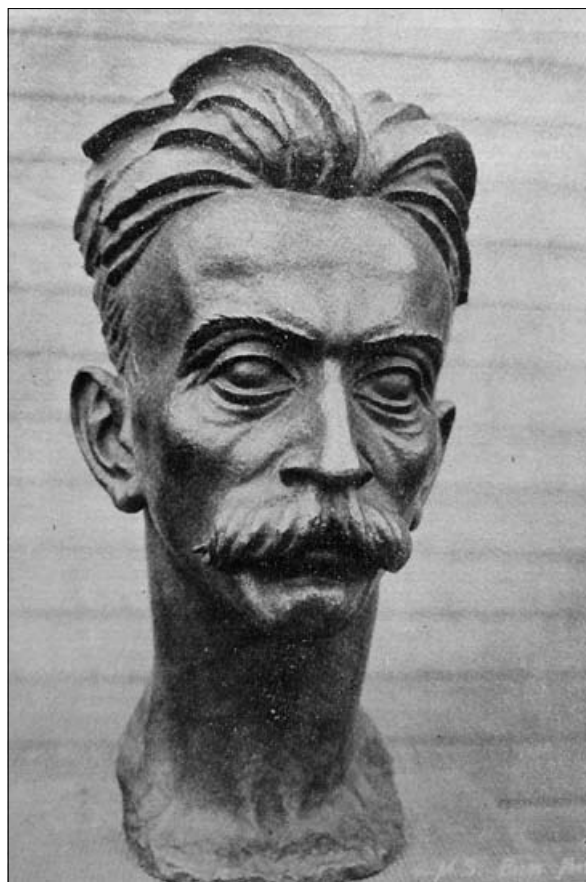
⁴ Anton Grdina, »Nekoliko o Cankarjevem spomeniku«, *Amerikanski Slovenec*, 1936, št. 211.

⁵ Spomeniki, ki so jih dali postaviti Slovenci v ZDA, še niso bili deležni podrobne strokovne obdelave. O Cankarjevem

stju Clevelanda Euclid neko ulico poimenovali po Ljubljani (*Ljubljana Drive*), je Marijan Pfeifer, ki je bil iz Ljubljane kot zastopnik *Jutra* poslan v ZDA, da bi organiziral Jugoslovansko kulturno zajednico, ljubljanskemu županu dr. Dinku Pucu predlagal, naj bi v zahvalo za to počastitev ljubljanska mestna občina podarila JKV soho Ivana Cankarja.⁶

Jutro je sicer poročalo, da je uprava Clevelanda v priznanje clevelandski slovenski koloniji eno od mestnih ulic preimenovala v Ljubljana Avenue (*Ljubljanska avenija*). Zato je clevelandski Amerikansko-jugoslovanski klub (*American Yugoslav Club*) soglasno za Cankarjev kip zaprosil ljubljansko mestno občino. »Tako je bila po običaju dostojnega občevarja med narodi in ljudmi zdaj metropola Slovencev na vrsti, da vrne poklon.«⁷

Ameriški Slovenci so v prošnji določili zelo kratek rok (mesec dni). Mestna občina je prosila za nasvet Narodno galerijo, ki je svetovala, naj občina pridobi Cankarjev doprski kip, delo kiparja Petra Lobode, ki je bil v lasti prosvetnega oddelka banske uprave.⁸

Peter Loboda, Ivan Cankar, 1930/1933
(v: *Spominska knjiga* izdana ob priliki odkritja spomeniku škofu Frideriku Ireneju Baragi, Cleveland 1935, str. 33)

spomeniku v Clevelandu sta prva pisala France Dobrovoljc v Cankarjevem albumu in Špelca Čopič v svoji doktorski disertaciji, ki je izšla pod naslovom *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja* (Ljubljana 2000). Špelca Čopič je opozorila tudi na Baragov in Gregorčičev spomenik v Clevelandu. Kipar Peter Loboda je bil predstavljen na retrospektivni razstavi v ljubljanski Moderni galeriji leta 1966 (kustos Ciril Velepč), medtem ko se zdi clevelandski kipar slovenskega rodu Rudolf Mafko danes povsem pozabljen. Med temeljno literaturo o slovenskem kiparstvu poleg omenjene monografije spada tudi več študij in besedil v razstavnih katalogih, ki jih je napisala Špelca Čopič. Narodno-buditeljsko in propagandno vlogo vrste spomenikov obravnava Božidar Jezernik v knjigi *Mesto brez spomina* (Ljubljana 2014). Tudi avtor pričujočega prispevka je objavil več študij o posameznih javnih spomenikih: »Spominska obeležja Simona Jenka«, *Kronika / Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 53, 2005/2, str. 185–196, »Stavba znamenja – perviga spominka slovenskiga djanja / Prešernov nagrobni spomenik – prvi slovenski javni spomenik«, *Zgodovina za vse*, 2006/1, str. 21–33, »Cankarjev spomenik na Vrhniki«, *Vrhniki razgledi* 13, Vrhnika 2012, str. 139–163, »Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani«, *Zgodovinski časopis*, 2014, št. 1/2 str. 84–125, »Vodnikov spomenik v Ljubljani«, *Zgodovina za vse*, 2014, št. 1, str. 23–44, »Spomenik septembrskim žrtvam«, *Forum / Revija SDLK*, št. 29/30, letnik VII, 2015, str. 168–193, in *Ilirski steber / Spomenik Napoleonovi Iliriji v Ljubljani*, *Umetnost na Slovenskem* 4, 2015.

⁶ France Dobrovoljc, *Cankarjev album*, Maribor 1972, str. 313.

⁷ »Ivan Cankar postavljen v kot«, *Jutro*, 1934, št. 156.

⁸ »Spomenik Ivanu Cankarju v Clevelandu«, *Jutro*, 1933, št. 74.

Kipar Peter Loboda je Cankarjev kip izdelal po modelu lastnega kipa za bansko upravo iz leta 1930. Kip je leta 1933 vlila v bronu zagrebška tvrdka Oblak. Na začetku aprila 1933 je bil kip iz Ljubljane poslan v Cleveland.⁹ »Delo je Lobodi sijajno uspelo, monumentalni Cankarjev lik v večkratni naravni velikosti bi na svojem pravem mestu poleg svojega namena dostojno predstavljal tudi našo upodabljalno umetnost.«¹⁰

Cankarjev kip je v Cleveland prispel 19. aprila 1933. Direktor clevelandskih mestnih parkov Hugo Varga je na predlog JKV sprejel kip v mestno last. Ameriški Slovenci so se na ta način izognili carinskim dajatvam, saj je Zvezna vlada umaknila svojo

⁹ »Cankarjev spomenik v Clevelandu«, *Slovenski narod*, 1933, št. 106.

¹⁰ »Ameriška spomeniška afera«, *Jutro*, 1934, št. 160.

zahtevo za carino. Pri tem je posredoval senator Robert J. Bulkley.¹¹

Amerikansko-jugoslovanski klub je v sporazumu s pripravljanim odborom poslal ljubljanskemu občinskemu odboru zahvalno pismo: »Čast nam je vljudo javiti, da smo pred par dnevi prejeli soho Ivana Cankarja, katera bo postavljena v prominentnem parku, centru mesta Clevelanda. Tisočim, ki dnevno posečajo to zemljo, bo prilika dana oči obračati na soho našega priljubljenega literata. Tudi pozni rodovi bodo lahko izpričali, da nas je domovina iskreno ljubila ter z nami čustvovala.

Sporočiti imamo domovini, da nam je mestna občina Cleveland brezplačno naklonila poldrugi aker zemlje, katero preurejamo v Jugoslovanski kulturni vrt. Ta zemlja nam bo greda utehe, misli in spominov na ljubo domovino, ko bomo gledali soho 'Hlapca Jerneja' ter ob njej s ponosom zrl na njegova velika dela. /.../

V globoki hvaležnosti nas dolžnost veže, da se v imenu jugoslovanskega naroda, živečega v Clevelandu in okolici iskreno zahvalimo mestu Ljubljani za velikodušen dar, ki nam je bil poklonjen v iskreni bratski ljubezni. Stotisočera hvala metropolskemu srcu naše ljube domovine. Naša srca so in bodo vsekdar Vaša in Vaša borba je naša misel. Zdrastvujte nam tisočkratni bratje v močni in nerazdružljivi Jugoslaviji!»

Podpisana sta bila predsednik Amerikansko-jugoslovanskega kluba Mihael Lah in njegov tajnik Joško Benko.¹²

Kipar Peter Loboda je bil rojen leta 1894 v Zgornjih Domžalah. Pri Karlu Hrovatu se je izučil za rezbarja in podobarja. Obiskoval je umetno obrtno šolo v Ljubljani. Kot borec generala Maistra se je udeležil bojev za severno mejo. Študiral je na umetnostni akademiji v Zagrebu (1920–1926). Njegova profesorja sta bila Rudolf Valdec in Robert Frangeš-Mihanović. Leta 1924 je začel obiskovati specialko pri Ivanu Meštroviću. V letih 1926 in 1927 je delal v Meštrovićevi delavnici. Loboda je plastično stilizacijo kiparskih oblik povzel po Ivanu Meštroviću.

Leta 1933 se je poročil s hrvaško pisateljico Jeleno Zrinsko. Živel je v Domžalah, na Bledu, v Homcu in Zagrebu. Prvič je razstavljal leta 1929 (skupaj z V. Hodnikom), prvo samostojno razstavo je imel leta 1938. Po drugi svetovni vojni je živel v Ljubljani. Od leta 1948 do smrti leta 1952 je bil docent na Akademiji upodablajočih umetnosti.¹³

Prevozne stroške za Cankarjev kip je plačal slovenski podjetnik Anton Grdina, saj odbor ni imel na voljo dovolj denarja.¹⁴

Po prejetju Cankarjevega kipa se je obnovilo delovanje odbora, ki je v Slovenskem narodnem domu 27. aprila 1933 priredil čajanko. Na čajanko je prišlo malo ljudi, zbranih je bilo samo 20 dolarjev.¹⁵

Načelnik JKV John L. Mihelich je maja 1933 pozval več kot 180 clevelandskih slovenskih društev, naj določijo po dva zastopnika. Do konca julija je imena zastopnikov poslalo 16 društev. Po dodatnih prošnjah se je odzvalo še okrog 15 društev. Od 1. oktobra do 1. decembra 1933 je potekala kampaanja za prostovoljne prispevke, ki ni imela pričakovanega uspeha. Slovensko dramsko društvo Ivan Cankar (ustanovljeno je bilo 1919) so zaprosili, naj uprizori Bevkovega *Kajna*. Društvo je to odklonilo. Igro so vseeno igrali s pomočjo igralcev Jugoslovanskega pasijonskega kluba in posameznih članov Slovenskega dramskega društva Ivan Cankar. Predstava je prinesla primanjkljaj, ki ga je bilo potrebno pokriti z denarjem, ki se je nabral med kampanjo.¹⁶

Srbi so se leta 1933 odločili postaviti v JKV spomenik Petra Petrovića Njegoša in Hrvati spomenik Josipa Juraja Strossmayerja. Pričakovali so, da bo mesto Zagreb poslalo Strossmayerjev kip, Beograd pa kip Njegoša. Po posredovanju veleposlanika dr. Leonida Pitamica se je Jugoslovanski klub obrnil na jugoslovansko vlado in na kiparja Ivana Meštrovića s prošnjo za glavni spomenik.¹⁷

¹³ Biografski podatki predvsem po: Fran Šijanec, *Sodobna slovenska likovna umetnost*, Maribor 1961, str. 308.

¹⁴ Jože Grdina, »Jugoslovanski kulturni vrt in škof Baraga«, *Spominska knjiga izdana ob priliki odkritja spomeniku škofu Ireneju Frideriku Baragi*, Cleveland 1935, str. 34.

¹⁵ Jože Grdina, *prav tam*, str. 34.

¹⁶ Jože Grdina, *prav tam*, str. 35–36.

¹⁷ »Jugoslovanski kulturni vrt v Ameriki«, *Jutro*, 1933, št. 164.

¹¹ »Kip Cankarja ukraden«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 240.

¹² »Ivan Cankar postavljen v kot«, *Jutro*, 1934, št. 156.

Interpretacije nadaljnjih dogodkov so različne, odvisne so namreč od politične usmeritve pisca oziroma slovensko-ameriškega lista, v katerem so bili objavljeni članki, komentarji in poročila. Na eni strani so bili katoliško orientirani listi in revije *Ameriška domovina*, *Glasilo KSKJ*, *Glas naroda*, *Amerikanski Slovenec*, *Ave Maria*, *Obzor*, na drugi pa *Prosveta* in *Enakopravnost*, ki ju je izdajal napredni (socialistični) tabor.¹⁸

Odbor za ureditev vrta, v katerem so prevladovali predstavniki katoliških društev, ni bil naklonjen postavitvi Cankarjevega kipa, ker naj bi bil Cankar premalo katoliški. Med seboj so se sprli Cankarjevi socialistični pristaši in zagovorniki postavitve spomenika škofu Frideriku Ireneju Baragi.

Februarja 1934 je odbor začel razmišljati, da bi za prvi spomenik v vrtu izbral moža, ki bo večini clevelandskih Slovencev povšeči. Marca 1934 je na posvetovanju, na katerem so bili duhovniki Milan Slaje, Matija Jager in Julij Slapšak ter Anton Grdina in Jože Grdina, Slaje predlagal spomenik misijonarja in škofa Ireneja Friderika Barage.

Posamezna katoliška društva so podprla predlog za Baragov spomenik. Končno odločitev so sprejeli na skupnem zborovanju JKV 20. aprila 1934. Velika večina navzočih je bila za predlog Matije Jagra, zastopnika društva Dvor Baraga št. 1317, C. O. F., ki je zagovarjal Baragov kip. Cankarjevega kipa niso odklonili, vendar mora prvi priti na vrsto Baragov spomenik. Razpravljali so tudi o tem, da bi ime JKV spremenili v Slovenski kulturni vrt.¹⁹

Dan pred zborovanjem je *Amerikanski Slovenec* objavil mnenje frančiškanskega patra Huga Brena (1881–1953) iz Lemonta:

»Za me to sploh ni problem. Brez oklevanja pravim: Baraga!

Pa ne mislite vi 'napredni' gospodje okrog 'Enakopravnosti', da samo zato zame ta problem ne obstaja, ker je bil Baraga duhovnik – škof, svetnik in nabožni pisatelj. Naravno je, da bi se kot duhovnik rajši poklonil velikemu duhovniku Baragi, kot Cankarju, ki je svojemu bratu, ko se je odločil za duhovski stan, pisal, da bi se sam rajši obesil, kakor šel v semenišče. Umevno je, da bi z večjim spoštovanjem stal pred spomenikom Barage, te svetniške moralne veličine, kot pred soho Cankarja, kateremu je njegov profesor Fr. Levec nekoč dejal: baraba – ker je za denar, ki mu ga je dal, kupil cigareto mesto zvezka in mu to še cinično v obraz povedal. Razume se, da bi se lažje odkril pred Barago, ki je svojemu narodu postregel z zdravo, tečno 'Dušno pašo', 'Zlatimi jabolki' in 'Nebeškimi rožami' v priprosti posodi, kot pa pred Cankarjem, ki je včasih dal z zlatom ovitega strupa na mizo. Saj je škof Dr. Jeglič vso prvo izdajo njegove 'Erotike' kupil in jo izročil plamenom, da bi mu črede, ki jo je komaj sprejel v svojo oskrbo, ne zastrupila.

Toda vse to, kakor je z mojega stališča naravno, le ni edino merodajno, da zame problem: Cankar ali Baraga sploh ni problem. Je nekaj drugega, vsled česar sem brez kolebanja za Barago in bi moral biti vsak trezen Amerikanec naše krvi, bodi črn, bodi rdeč, pisan ali brezbarven.

Prevdarite samo to-le: Če je tujina napram kakemu priseljenemu narodu tako prijazna, da mu dovoli v svojem javnem parku kateremukoli njegovih slavnih mož postaviti spomenik, kaj bo narod naredil? Ako je kavalirski, bo torej pogledal v galerijo svojih velemož, če ni morda v njej zastopan kedo, ki je bil z dotično deželo v kakršnikoli častni zvezi, ali je kaj zanjo storil. Če je tako srečen, da ga najde, se bo brez premisleka odločil zanj, da vrne poklon in dokaže, da je bil takega poklona vreden.

*Cleveland je napravil tak poklon slovanskim narodom, ki tvorijo velik del njegovega prebivalstva.*²⁰

Napredni tabor (socialisti) in njegova društva z odločitvijo niso bila zadovoljna. *Ameriška domovina* je poročala, da je 12. avgusta 1934 klub Prosvetne matice št. 2 Jugoslovanske socialistične zveze izdal oklic, naj se skliče v Slovenskem narodnem

¹⁸ Slovenci v Clevelandu so bili razdeljeni v konservativni (katoliški) tabor, ki je bil povezan s katoliško Cerkvijo, in napredni oziroma socialdemokratski tabor, ki je v ospredje postavljala socialna vprašanja. Obe skupini sta organizirali lastna društva in izdajala lastne časnike.

¹⁹ Jože Grdina, »Jugoslovanski kulturni vrt in škof Baraga«, *Spominska knjiga izdana ob priliki odkritja spomeniku škofu Ireneju Frideriku Baragi*, Cleveland 1935, str. 36–37.

²⁰ Hugo Bren, »Ali Cankar ali Baraga?«, *Amerikanski Slovenec*, 1934, št. 76.

domu v Clevelandu 29. septembra sestanek, na katerem naj bi društva »napravila konec tej umazani aferi«, skušala dobiti od mestne občine ljubljanske pravico do kipa in ga postaviti v Slovenski narodni dom. Na oklicu so bili podpisani Leonard Poljšak, Joseph Terbižan, Louis Kaferle in Ivan Babnik.

29. septembra 1934 so protestno zborovanje pripravili zagovorniki Cankarjevega spomenika. Na sestanku, ki ga je sklicala okrožna Prosветna matica JSZ v Slovenskem narodnem domu, so se zbrali predstavniki 36 naprednih društev. Izbrali so odbor, ki je pisal ljubljanski mestni občini in zahteval, naj se jim zaupa Cankarjev kip. Slovensko dramsko društvo Ivan Cankar, ki je že 30. avgusta poslalo protest na ljubljansko mestno občino, se je pridružilo skupni akciji.²¹ Resolucija, ki je bila poslana v Ljubljano, se glasi:

»Spodaj podpisana podporni in kulturna društva, organizirana v Združeni akciji za postavitve spomenika Ivanu Cankarju v Clevelandu, Ohio, se tem potom obračajo na mestno občino ljubljansko v zadevi sohe pisatelja Ivana Cankarja, ki je bila poslana organizaciji za Jugoslovanski kulturni vrt v svrhu postavitve na parceli zemlje, ki jo je občina clevelandska določila v ta namen. Kakor vam je že znano, je dotična organizacija za Jug. kulturni vrt po daljšem obotavljanju in izbegavanju sklenila, da postavi v dotični vrt kip škofa Barage in šele na odločne proteste od strani napredne javnosti v Clevelandu je bilo rečeno, da se utegne nekoč pozneje postaviti tudi kip Cankarja. Ker pa dotična organizacija nima niti sredstev, s katerimi bi mogla izvršiti prvi del svojega načrta, namreč nabaviti in postaviti kip Barage, in ker je torej možnost, da se bo kip Cankarja sploh kdaj rabilo za svrhu, v katero je bil darovan, bodisi v bližnji ali daljnější bodočnosti, za praktične svrhe izključena, se je organizirala ta skupina podpornih in kulturnih društev, ki želi oprati sramotni kulturni škandal ter obenem zagotoviti, da bo kip Cankarja že v najkrajšem času postavljen na primeren prostor, ter dostojno odkrit v Slovenskem Narodnem Domu v Clevelandu, ki je največja ustanova te vrste med Slovenci v Ameriki ter pravo kulturno središče slovenskega življa v Clevelandu.

²¹ »Ali niste hoteli imeti po vsej sili Cankarjeve sohe?«, Ameriška domovina, 1936, št. 245.

Spodaj podpisana društva želijo naglasiti, da zastopajo ves napredno orijentirani živeli v Clevelandu in okolici ter resno urgirajo mestno občino ljubljansko, da tako v interesu boljših odnošajev med našo novo in staro domovino, kot tudi iz čuta spoštovanja do dela našega velikega pisatelja, upošteva naš poziv ter nam poveri oskrbo kipa, ki se danes nahaja v rokah ljudi, ki nimajo nobenega pojma, kaj Cankar pomeni za našo kulturo, kar so s svojim nečutenim početjem sami dovolj jasno pokazali.«²²

Resolucijo so podpisali: predsednik Louis Kaferle, podpredsednik Vatro J. Grill, tajnik Joseph Skuk in blagajničarka Nežika Kalan, sledijo imena zastopnikov posameznih društev. Pismo je 17. oktobra 1934 objavila *Enakopravnost*.

Odgovora ljubljanske občine niso prejeli. Ljubljanska občina je kasneje pisal Slovenskemu dramskemu društvu Ivan Cankar. Ko je tajnik Skuk odstopil, ga je nadomestil Ivan Jontez (1902–1979).²³

Spor je odmeval tudi v domovini. *Jutro* je poročalo, da je pripravljalni odbor, ki ga je vodil katoliški javni delavec in pisatelj Jože (Josip) Grdina (1892–1974), sklenil postaviti spomenik Ivana Cankarja, »čigar življenjsko delo najbolje predstavlja duhovno in kulturno snovanje našega naroda«.

»Da se je pripravljalni odbor tako odločil, nam je toliko bolj razumljivo, če pomislimo, da skoraj vsi naši izseljenci v Ameriki pripadajo delavskim slojem in je bil Ivan Cankar naš najizrazitejši pisatelj socialne smeri.«

Kmalu zatem, ko so ameriški slovenski listi objavili sklep pripravljalnega odbora, je v slovenskem katoliškem tedniku izšel dopis neke bralke (Rozalija Zupančič v *Ameriški domovini*), ki je odločno grajala odločitev pripravljalnega odbora, saj Cankar ni bil dober katoličan, niti njegovo delo nima kakšnega posebnega pomena za Ameriko in ameriške Slovence. *Jutro* je poudarilo, da je bil ta dopis po vsej verjetnosti »inspiriran« od katoliškega dela pripravljalnega odbora samega. Sledila

²² »Protest in poziv naprednih društev v Clevelandu glede Cankarjevega kipa«, *Enakopravnost*, 1934, št. 245.

²³ »Zapisnik zborovanja Prosветne Matice«, *Enakopravnost*, 1936, št. 140.

Uradniki Jugoslovanskega kulturnega vrta in zastopniki društev, ki so se prizadevali za uresničenje kulturnega vrta v Clevelandu (v: *Spominška knjiga* izdana ob priliki odkritja spomeniku škofu Ireneju Frideriku Baragi, Cleveland 1935, str. 32)

je »anketa« v slovenskem katoliškem tisku, ki je vedno odločneje odrekala Cankarju primernost, da bi kot predstavnik slovenskega naroda in slovenske kulture smel stati v clevelandskem parku. Odbor je na tihem zagovarjal kip Friderika Ireneja Barage.²⁴ Odbor naj bi se Baragov kip odločil postaviti na domnevno Cankarju dodeljeno mesto.

Slovenec je očitke *Jutra* zavračal. Pogoj za spomenike velikim možem posameznih narodov je, da je zastopnik naroda živel v ZDA in si pridobil zasluge za ameriško celino. Katoliška večina ameriških Slovencev se je odločila za spomenik Baragi, ki je bil zaslužen za staro domovino, za slovenstvo, za Ameriko in za ameriške Slovence. Manjšina ameriških Slovencev, ki je večinoma organizirana v socialističnih organizacijah, je predlagala Cankarjev kip, čeprav Cankar nikoli ni bil v ZDA. Medtem so katoliški Slovenci zbrali sredstva za spomenik, socialistični Slovenci pa so prosili ljubljansko mestno občino, naj jim z ozirom na pomen narodnega parka v Clevelandu podari Cankarjev kip. Mestna občina o nesoglasjih ni bila poučena, zato je pri Petru Lobodi naročila kip. »Peter Loboda je napravil res umetniško delo, ki pa je imelo eno hibo: ni bilo primerno za postavitev v javnem parku, temveč kvečjemu v kakšni dvorani. Kip je namreč nepraktično narejen, dasi mu je treba priznati umetniške kvalitete.«²⁵

V *Pohodu* je bilo mogoče prebrati mnenje, da bi Jugoslovanski park moral krasiti skupen jugoslovanski spomenik, spomenik škofa Barage pa spada v kako slovensko cerkev v Clevelandu ali pred njo.²⁶

Jutro se je postavilo na stran socialističnih listov *Prosveta* in *Enakopravnost*: »Vsa čast gospodu Frideriku Baragi, ki je med poganske rdečekežce nosil luč rimsko-katoliške vere in jih na ta način pridobival za ameriško civilizacijo in gospodarski red. Hvaležna sta mu lahko cerkev in Amerika. Za nas Slovence pa je Friderik Baraga samo najzanimivejši in največji primer tistih duhovnikov, ki niso utegnili svojega življenjskega dela posvetiti svojemu narodu in domovini, ker jih je klic duše gnal drugam. Zanimivo je njegovo življenjsko delo, toda to delo ni bilo za nas. In da so ameriški slovenski krogi tam, kjer naj bi bilo predstavljeno nacionalno delo in nacionalna volja našega naroda, s Friderikom Barago izpodrinili Ivana Cankarja, njega, ki je slednjo kapljo in slednjo trohico duha živel samo svoji zemlji in blagru njenega ljudstva, njega, ki je bil naš največji narodni mučenik, tvorec in klicar, je vsekakor narodni škandal.«²⁷

Baragov spomenik

Bronasti doprsni kip škofa Barage v srednjih letih je izdelal clevelandski kipar William Mac Vey (1905–1995). Podstavek iz temnega kamna (granit)

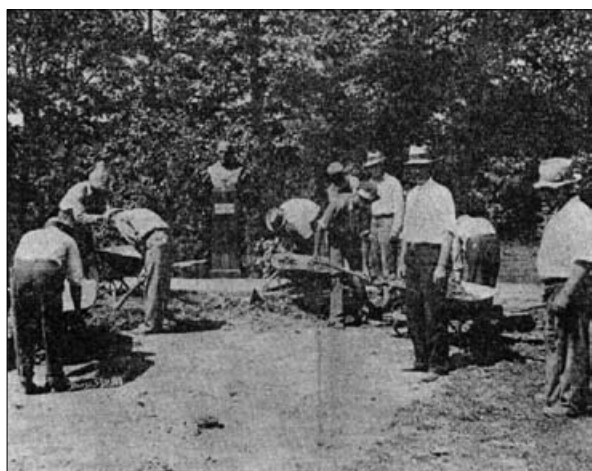
²⁴ »Škof Baraga: Ivan Cankar«, *Jutro*, 1934, št. 155.

²⁵ »Resnica o Baragi in Cankarju«, *Slovenec*, 1934, št. 165.

²⁶ I. B., »Baraga – Cankar«, *Pohod*, 1934, št. 29.

²⁷ »Ivan Cankar postavljen v kot«, *Jutro*, 1934, št. 156.

je delo ljubljanskega kamnoseka Tomana.²⁸ Odbor je prvotno izbral ponudbo kamnoseka iz Clevelanda. Ko se je razvedelo, da je kamnosek italijanske narodnosti, je ponudbo odklonil. Zaradi Primorskih Slovencev, ki so po prvi svetovni vojni prišli pod Italijo, in odnosov med Jugoslavijo in Italijo, so se člani odbora bali, da bi jih napadali z oznako fašisti.²⁹ Stike z ljubljanskim kamnosekom je navezal frančiškan Kazimir Zakrajšek (1878–1958), župnik cerkve sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, ki je med letoma 1906 in 1927 deloval med ameriškimi Slovenci. Na prednji strani podstavka je plošča z napisom BISHOP / BARAGA / 1797–1868.

Dela pri ureditvi JKV (v: *Ameriška domovina*, 1936, št. 160)

22. septembra 1935 so odkrili spomenik škofa Barage. Slovesnosti – Prvega Baragovega dneva – se je udeležil ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, ki je odkril spomenik. Spomenik je blagoslovil clevelandski pomožni škof James Mac Fadden. Ob tej priložnosti so izdali *Spominsko knjigo* (Cleveland 1935), v kateri so (s perspektive katoliških odbornikov) opisana prizadevanja za ureditev JKV in boji v zvezi s spomeniki.

Družba cestnih železnic mesta Cleveland je tedenske vozne listke na velikonočno nedeljo opremila s sliko Baragovega spomenika. Glavni tajnik JKV Jože Grdina je ob tej priložnosti zapisal: »V slovenski javnosti se je zadnji dve leti govorilo, da se je Ivanu Cankarju storila krivica, ker njegov spomenik ni bil postavljen v naš kulturni vrt. Dovolite, resnica je ta, da pride Cankar letos na vrsto. Ne bi pa bili mogli postaviti nikogar, če bi ne bili izbrali Barage. Sicer bi bili morali vrt vrniti clevelandski občini. Z Barago smo prodrli in Cleveland ga je častno priznal med prvake v kulturnih vrtovih. Od tega ima dobro ime slovenski narod in Jugoslavija. Družba cestne železnice nam je iz prijaznosti poklonila vozne listke z Baragovo sliko, da jih pošljemo tudi v domovino.«³⁰

6. septembra 1936 so Srbi v JKV odkrili Njegošev spomenik.³¹

Baragov spomenik, Baragov spomenik, ob njem clevelandski pomožni škof Fadden in ljubljanski škof dr. Rožman (vir: *Cleveland State Library Special Collections*)

Glavni odbor JKV pred Baragovim spomenikom. Od leve: predsednik JKV Anton Grdina, blagajničarka Marijana Kuhar, msgr. Vid Hribar in tajnik odbora JKV Jože Grdina (v: *Mladika*, 1936, št. 3, str. 111)

Odkritje Baragovega spomenika. Od leve: indijanski poglavar in misijonar Filip Gordon, clevelandski pomožni škof Fadden, škof dr. Rožman. Pred mikrofonom guverner Ohia Davey (v: *Mladika*, 1936, št. 3, str. 112)

²⁸ »Baragov spomenik v Jugoslovanskem kulturnem vrtu v Clevelandu«, *Mladika*, 1936, št. 3, str. 110.

²⁹ »Slovensko naprednjaštvo«, *Amerikanski Slovenec*, 1935, št. 131.

³⁰ Jože Grdina, »Baraga in Cankar v Clevelandu«, *Jutro*, 1936, št. 112.

³¹ »Prijazen poziv sloven. narodu!«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 210.

Anton Grdina pred Njegoševim spomenikom
(v: *Vodnikova pratika* 1941, str. 47)

Cankarjev in Gregorčičev spomenik

Cankarja je s spomenikom v JKV prehitel tudi pesnik Simon Gregorčič. Nekaj časa so zbirali prispevke tako, da so se darovalci lahko odločali, ali bodo dali za Cankarja, Gregorčiča ali za oplešavo vrta.³²

Cankarjev kip so v lesenem zaboju, v katerem je prispel iz Slovenije, iz zveznega poslopja na *Public Square* prepeljali v mestno skladišče (mestno vrtnarijo) v *Gordon Park*. Razširjeni odbor JKV je izdelal načrt za postavitev spomenikov dvanajstih znamenitih Jugoslovanov.³³

Odbor je naročil nekemu arhitektu, da je napravil načrt za postavitev Cankarjevega spomenika (okrogel podstavek z vklesanim imenom Cankar pred steno iz klesanega kamna, ki je nad glavo kipa višja in ima polkrožen obok). Tik preden je bila stena iz klesanega kamna dokončana in bi v park lahko postavili Cankarjev kip, so ugotovili, da je kip izginil.³⁴

Za slovesno odkritje Cankarjevega in Gregorčičevega spomenika³⁵ je bil določen Zahvalni dan, 26. november 1936.³⁶ Odbor kulturnega vrta je nameraval izdati spominsko knjigo, za katero je napisal nekaj spodbudnih besed ljubljanski župan dr. Juro Adlešič. Na slavnost so povabili pisatelja Frana Saleškega Finžgarja, ki naj bi zastopal mesto Ljubljana.³⁷

Konec maja ali na začetku junija 1936 je bil Cankarjev kip ukraden iz mestnega skladišča v *Gordon Parku*. Tatvino sta šele oktobra odkrila glavni tajnik JKV Jože Grdina in avtor načrta za JKV krajinski arhitekt Viktor Suhadolnik. Delavec WPA poljske narodnosti je povedal, da sta teden dni pred tatvino med deseto in enajsto uro dopoldne prišla dva moža glede Cankarjevega kipa. Trdila sta, da bosta kip potrebovala za avditorij Slovenskega narodnega doma.³⁸ Potrdilo, ki sta ga imela, naj bi bilo ponarejeno. Kip sta konec maja ali v začetku junija med deseto in enajsto uro dopoldne naložila v avtomobil znamke Ford in se odpeljala. »Eden izmed roparjev je bil precej močan in visok, drugi pa bolj suh, pa tudi visok.« Neznanci naj bi že prej prihajali ogledovat kip. Uslužbencem v skladišču naj bi zatrdili, da bodo kip postavili v Narodni dom.³⁹

Clevelandski slovenski dnevnik *Ameriška domovina* je menil, da je tatvino izvedla »četvorica nahujksanih rdečkarjev«.⁴⁰ »Laži-naprednjake« naj bi k najhujšemu narodnemu zločinu nahujksala konkurenčna lista *Enakopravnost in Prosveta*. »Dokler bo živel še en sam Slovenec v Ameriki ali v domovini,

³⁵ Visoki relief Simona Gregorčiča v polkrožni niši (granit) je vžidan v kamnito steno. Avtor reliefa ni znan. Pod ploščo s štirimi Gregorčičevimi verzi (»Naš narodni dom«) so v krožnih poljih slovenski (polmesec s tremi celjskimi zvezdami), hrvaški in srbski grb.

³⁶ »Kip Cankarja ukraden«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 240.

³⁷ »Cankarja so ukradli ... / Kako Slovenci pišemo svojo zgodovino«, *Slovenec*, 1936, št. 253.

³⁸ Slovenski narodni dom na Aveniji St. Clair je bil zgrajen leta 1924. Glavna dvorana je imela 1000 sedežev na parterju in 324 na balkonu. V zgradbi so bili uradi, trgovski lokali, sokolska telovadnica, čitalnica in zasebna klubska soba. V domu sta delovali slovenska šola in dramska šola, v njem je vadilo več pevskih zborov. Kmalu po odprtju doma je Maksim Gaspari daroval Dramskemu društvu Ivan Cankar sliko *Mati Slovenija* (Alegorija slovenske kulture, 1924).

³⁹ Anton Grdina, »Nekoliko o Cankarjevem spomeniku«, *Amerikanski Slovenec*, 1936, št. 211.

⁴⁰ »Kip Cankarja ukraden«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 241.

³² Anton Grdina, »Nekoliko o Cankarjevem spomeniku«, *Amerikanski Slovenec*, 1936, št. 211.

³³ France Dobrovoljc, *Cankarjev album*, Maribor 1972, str. 313.

³⁴ Anton Grdina, »Nekoliko o Cankarjevem spomeniku«, *Amerikanski Slovenec*, 1936, št. 211.

ne bodo mogli laži-naprednjaki-nazadnjaki izprati strašnega madeža in zločina, ki so ga povzročili.»⁴¹

Gregorčičevega spomenika, ki je bil za Baragovim in Njegoševim postavljen tretji po vrsti, tedaj v JKV niso odkrili s posebno slovesnostjo, saj je ta dan močno snežilo. Kulturni program v Grdinovi dvorani,⁴² ki je bil predviden po odkritju kipov, so vseeno izvedli.

Na Cankarju in Gregorčiču posvečeni proslavi ob Slovenskem dnevu in Zahvalnem dnevu 26. novembra 1936 je bil tudi clevelandski župan Harold H. Burton. Povedal je, da se je pred prihodom v Grdinovo dvorano podal v JKV, ker je mislil, da se bo kljub »blizardu« (snežnemu metežu) vršilo odkritje spomenikov. Poudaril je, da so Slovenci eden najbolj aktivnih narodov, ki se pošteno udejstvujejo v ameriškem državljanstvu.

»Idea kulturnih vrtov je najbolj sijajna ideja, ki se je porodila v metropolskem Clevelandu v priznanje narodnostnim skupinam v Clevelandu za njih obilne žrtve za prosep napredka v celi Ameriki. /.../ Kulturni vrtovi so kos zgodovinske in kulturne Evrope v osrčju Amerike. Mi moramo biti hvaležni evropskim narodom, ki so nam toliko dobrega prinesli iz njih domovin. Mi jih spoštujemo in dolžnost mestne vlade bo v bodoče skrbeti za kulturne vrtove, med katerimi je Jugoslovanski kulturni vrt eden najbolj značilnih.«

Jože Grdina je prebral pismo ljubljanskega župana dr. Jura Adlešiča. Ko je pater Bernard Ambrožič iz Lemonta prebral pismo, ki ga je poslal Fran S. Finžgar, je v dvorani vladala slovesna tišina.

»Navzoči so pisane besede sprejemali v čuteča srca, kjer so padala na rodovitna tla. Poznamo Finžgarja in njega mehko dušo, a tako mehkobno-zlatih besed o Cankarju dosedaj še nismo slišali. Občinstvo je bilo očarano in marsikdo je dobil prvi pojem o nesmrtnem Cankarju, kot ga nam je podal Finžgar iz domovine!«

Kanonik in župnik John J. Oman je prebral pismo ljubljanskega knezoškofa dr. Gregorija Rožmana. *»Dr. Rožman je tako očetovsko lepo napisal o Cankarju, ki je neprestano poudarjal pravicoljubnost, hvaležno ljubezen do mater in ki je sovražil puhle 'naprednjake' in njih liberalizem, kako je mnogo časa pred smrtjo se spravljal s svojim Bogom in umrl kot umre vsak veren sin slovenskega naroda, spravljen z Bogom svojim Stvarnikom!«*

Centralni tajnik JKV Jože Grdina je prebral pismo ljubljanskega župana dr. Jura Adlešiča. John Gornik je prebral pismo župana Vrhnike.

»Kako prijetno nam je bilo okoli srca, ko je vrhniški župan v ganljivih besedah sporočal nam v Ameriki, kako bi bil rad navzoč pri proslavi odkritja spomenika Cankarja, kako je ponosna domovina, ker naši ljudje v Ameriki častijo Cankarja, kako je ponosen na Jugoslovanski kulturni vrt, česar niti lastna domovina naših velikanov nima, in še več, ker je sama ameriška vlada pomagala ustvariti Kulturni vrt!«

Navzoče je pozdravil starosta Srbov v Clevelandu, Mile Marinković. Predstavili so botre in botrice slavnosti: Mr. in Mrs. J. Zalar iz Collinwooda, Mr. in Mrs. Anton Gubenc iz Collinwooda, Mrs. Kattie Anžiček, Mr. John Jesenko iz Girarda, dr. Anthony Perko in Mrs. Mary Mafko (mati kiparja Rudolfa Mafkota). Prebrali so pozdravne brzojavke, mdr. brzojavki Jožeta Zelenca in glavnega predsednika Kranjsko slovenske katoliške jednote Franka Opeke iz Waukegana, ki sta bila po rodu Vrhničana. Na oder so prišli predstavniki društev in posamezniki, ki so darovali za JKV.

John Jesenko, ki je bil Cankarjev sošolec, in Katy Anžiček sta odkrila Cankarjevo sliko. Frank Mulec s soprogo je odkril Gregorčičevo sliko. Državni inženir Louis Drašler je orisal pomen Slovencev v Ameriki. Sodnik Frank J. Lausche je govoril o slovenskih vrlinah in karakteristikah. Nastopili so tudi John Novak, mestni arhitekt in čuvar kulturnih vrtov Atkinson, predsednik Lige kulturnih vrtov Charles Wolfram in generalna tajnica Mrs. Zwick, starosta slovenskih duhovnikov msgr. Vid

⁴¹ »Kip Cankarja ukraden«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 240.

⁴² Odbor JKV se je obrnil na razna društva in skupine, da bi jim za proslavo odstopili Slovenski narodni dom, vendar prošnja ni bila uslišana (po: Jože Grdina, »Slovenskemu narodu v naznanje«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 230).

Hribar, prvi glavni tajnik Kulturnega vrta Joško Penko in častni predsednik JKV John L. Mihelich.⁴³

Joško Penko, ki je bil rojen na zasedenem ozemlju (t. j. slovenskem ozemlju, ki je po prvi svetovni vojni prišlo pod Italijo), je govoril o Gregorčiču. Mnogim je izvalil solze, ko je pokleknil pred Gregorčičevo sliko in prosil, da bi bili »zasušnjeni rojaki po njem, na kak način osvobojeni«.⁴⁴

Ob pol osmih zvečer se je v Grdinovi dvorani odvijala slavnostna akademija pod umetniškim vodstvom Matije Jagra. Prvi del večera je bil posvečen spominu Ivana Cankarja, drugi del spominu Simona Gregorčiča. Pozdrav predsednika Jugoslovanskega kulturnega vrta Antona Grdine, Baragov zbor je zapel pesmi »Naša zvezda« in »Zjasni zvezde mu temne« (Simon Gregorčič), Marie Gornik je deklamirala »Ivanu Cankarju v spomin«. Deklamacijo je sestavil ameriško-slovenski pisatelj in skladatelj Ivan Zorman (1885–1957), ki je pripravil slavnostni govor o Cankarju. Zbor Ilirija je zapel »Eno devo le bom ljubil« in »Pogled v nedolžno oko« (S. Gregorčič). Članice Baragovega odraslega mladinskega zbora so pripravile zborni deklamacijo in recitacijo iz Cankarjevih spisov. »Citirale bodo: 'Mati – Domovina – Bog!'« (iz Cankarjevih *Podob iz sanj*). Baragov odrasli mladinski zbor je zapel pesmi »Oj Doberdob«, »Tam gori za našo vasjo« in »Triglav«. Petnajstminutni odmor. Florence Tomšič je deklamirala Gregorčičevo »Soči«, zbor Slovenije je zapel Gregorčičevi »Ne zveni mi« in »Zvezda«. Slavnostni govor o Simonu Gregorčiču je pripravil Milan Slaje iz Loraina, Ohio. Pevski zbor Ilirija je zapel Gregorčičevi »Ujetega ptiča tožba« in »Svarjenje«. Frank Drobnič je deklamiral Gregorčičevega »Pastirja«. Zbor Zvon je zapel Gregorčičevo »Vojaci na potu«. Sledila sta »Venček slovenskih zdravic« in

deklamacija »Naš narodni dom« v izvedbi Daniela Pustotnika. Vsi zbori skupaj so zapeli Gregorčičevo »Rože je na vrtu plela«, ki jo je harmoniziral Ivan Zorman. Deklamacija Gregorčičeve »Kmetijske hiše« v izvedbi Vide Gregorač. Zaključna pevska točka je bila Gregorčičeva »Nazaj v planinski raj« (zbor Ilirija in Baragov pevski zbor). Sklepna beseda predsednika JKV Antona Grdine.⁴⁵

Enakopravnost je trdila, da je bil Cankarjev kip shranjen v mestni lopi za orodje, med krampi in lopatami. To so namreč v uredništvu *Enakopravnosti* povedali mestni detektivi. Enako je že prej poročal *Plain Dealer*.⁴⁶ Predsednik JKV Anton Grdina je zatrjeval, da je bil kip v zaboji, ki so ga kasneje predstavili na deset čevljev visoko polico.⁴⁷

Ameriška domovina je napredni tabor obtožila tatvine.⁴⁸ Anton Grdina je zahteval, naj napredni tabor vrne Cankarjev kip: »To ni nobena šala! Tu ne gre zato, ali bi se jokali ali smejali, kot omenja Jontez! Od vas, tako imenovanih naprednjakov, zahtevamo soho Ivana Cankarja nazaj! Od vas jo zahtevamo na podlagi dejstev in dokazov, ki se nabirajo široma naselbine. Na podlagi sklepa in organizacije Jugoslov. kulturnega vrta. Radi onih, ki so prispevali za kulturni vrt in posebej še za Cankarja. Iz vzroka, ker nam je domovina oziroma občina ljubljanska izročila soho Ivana Cankarja, da jo denemo v kulturni vrt.«⁴⁹

Anton Grdina se je v imenu vodstva JKV, v katerega je bilo včlanjeno več kot 200 podpornih in kulturnih društev, obrnil na posamezne mestne svetnike, naj zahtevajo v mestni zbornici odškodnino za ukradeni kip, saj je bil v času tatvine v mestnem varstvu. »Forman«, ki je vodil delo v Gordon Parku (po nem. der Vormann), je na skrajno lahkomišeln način izročil kip tujcema, ki sta ga

⁴³ »Cankar-Gregorčič proslava naredila globok vtis na narod kot tudi na ameriško javnost«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 281.

Anton Grdina v *Amerikanskem Slovcu* navaja, da je Gregorčičevo sliko odkril Slavoj Trost, ki je prispel iz New Yorka kot zastopnik jugoslovanskih izseljencev za izseljenski urad. Med odkritjem je Jože Grdina deklamiral Gregorčičevo pesem »Vstajenje«. Trost je za govor, v katerem je omenjal Gregorčiča in Prešerna, prejel bujen aplavz (po: Anton Grdina, »Bil je prisrčen slovenski dan«, *Amerikanski Slovenec*, 1936, št. 246).

⁴⁴ Anton Grdina, »Bil je prisrčen slovenski dan«, *Amerikanski Slovenec*, 1936, št. 246.

⁴⁵ »Odkritje spomenikov Cankarju in Gregorčiču v četrtek ob 1:30 pop.«, *Ameriška Domovina*, 1936, št. 278.

⁴⁶ »Cankarjeva soha ukradena iz mestnega parka!«, *Enakopravnost*, 1936, št. 240.

⁴⁷ Anton Grdina, »Glede sohe Ivana Cankarja«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 267.

⁴⁸ »Nekaj besed k ugrabitvi Cankarjeve sohe«, *Enakopravnost*, 1936, št. 241.

⁴⁹ Anton Grdina, »Soho Ivana Cankarja zahtevamo nazaj!«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 247.

zahtevala za Slovenski narodni dom, vendar nista imela pooblastila JKV.⁵⁰

Novembra 1936 so neznani tatovi ukradli bronasta kipa slovaškega duhovnika Štefana Furdeka in pesnika Jana Kolarja, ki sta bila postavljena na spomenikih v Slovaškem kulturnem vrtu. Policija je bila mnjenja, da so se tatovi želeli okoristiti z bronom. *Enakopravnost* je poudarila: *»In če so tatovi odnesli ti sohi zaradi bronu, potem je pač povsem možno, da so isti tatovi odnesli iz istega razloga tudi – Cankarjevo soho. Kdo ve? Zaenkrat še samo – tatovi. Možno je tudi, da eksistira v Clevelandu kaka skupina zagrizenih kukluksarskih 'stoprocentnežev', katere bodejo v oči 'forenerske' sohe v clevelandskih parkih? Kdo ve? Zaenkrat še samo – zlikovci.«*⁵¹

Jože Grdina je namigoval, da so imeli prste vmes tudi pajdaši tatov Cankarjevega kipa. *»Zakaj? Da zakrijejo svoj zločin, češ, to so napravili le vandali, glejte, saj so tudi slovaške ukradli.«*⁵²

Razlog za tatvino kipa, lahko povežemo s prizadevanji socialistov, da bi kip postavili v Slovenskem narodnem domu. 31. marca 1936 je odbor, ki je bil izbran na protestnem zborovanju 29. septembra 1934, izdal okrožnico:

»Ker pa tega sramotenja (da se postavi Cankarja v kulturni vrt) še vedno ni konec in tudi ni izgleda v bližnji bodočnosti za to, sklicujemo odbor, izvoljen na prej navedenem shodu (29. septembra 1934) drugo zborovanje društvenih zastopnikov. / Na prihodnjem zborovanju, ki se bo vršilo 28. aprila t. l. v SND, 6409 St. Clair ave, da se bomo pogovorili, kakšno stališče zavzamemo v bodoče glede Ivan Cankarjevega spomenika, na kakšen način bi se dalo to vprašanje za enkrat rešiti, ki dela sramoto že vsem clevelandskim Slovencem ...«

Predsednik dramskega društva Ivan Cankar Erazem Gorshe je 25. januarja 1936 poslal odboru JKV pismo, v katerem je citiral pismo mesta Ljubljana, ki pravi, da bo v primeru, če ni mogoče

postaviti Cankarjevega kipa v kulturnem vrtu, društvo Ivan Cankar znalo svetovati primeren prostor za spomenik. Cankarjev kip je zahteval za dramsko društvo, postavi naj se v Slovenski narodni dom. 30. junija 1936 so v Slovenskem narodnem domu sprejeli resolucijo o ustanovitvi Cankarjeve revije⁵³ in o nadaljnjem boju proti klerikalcem, zasmehovanju Cankarjevega spomina in postavitvi Cankarjeve sohe v vrt. Ivan Jontez je pisal JKV, naj izroči Cankarjev kip Slovenskemu narodnemu domu:

»Svoje zahteve utemeljujemo z motivacijo, da kot eksponenti nasprotnega svetovnega nazora, kot ga je zastopal pokojni Ivan Cankar vse svoje življenje, in kot načelni nasprotniki ideologije, ki preveva Cankarjeva dela, nimate nobene pravice, držati njegovo soho v svoji posesti, še manj pa, da bi jo kam postavili. /.../

Da je bil Ivan Cankar naš, potrjujejo njegova nesmrtna dela, predvsem monumentalno delo 'Hlapec Jernej in njegova pravica'. Zato s polno pravico zahtevamo, da njegovo soho izročite nam, da ji damo primeren prostor v Slovenskem narodnem domu. Takisto s polno pravico zahtevamo, da se enkrat za vselej napravi konec neokusnemu zasmehovanju Cankarjevega spomina, ki je izraženo v Vaši nameri, postaviti njegovo soho poleg one škofa Barage. Postavite poleg sohe škofa Barage kolikor spomenikov hočete in kamorkoli, toda od Ivana Cankarja držite roke proč! On je naš!

Povsem možno je, da boste trmasto vztrajali, da nam njegove sohe ne daste. Prav. Odgovornost bo

⁵³ Cankarjev glasnik, mesečnik za leposlovje in pouk, 1937–1943 (urednik Etbin Kristan, upravnik Milan Medvešek, sedež uredništva 6411 St. Clair Ave., Cleveland).

Cankarjev glasnik naj bi izhajal kot »živ spomenik proletarskemu pisatelju« Cankarju. »Ta spomenik so mu postavili tisti ameriški Slovenci, ki verujejo, da so nam potrebne Cankarjeve ideje, ki jih je izražal v svojih spisih« (Louis Zorko, »Cleveland, O.«, Nova doba, 1938, št. 8).

Iz uvodnika v 1. št. Cankarjevega glasnika: »Tako Cankar ne bi potreboval nobenega spomenika razen onega, ki si ga je sam postavil. Njegove trnjeve poti ne more zabrisati marmor, in bron ne more biti zgovornejši od njegove besede. Toda Cankar ni edini, s komur je usoda tako ravnala, in tisti, ki jih resnično zaslužijo, navadno ne bi potrebovali spomenikov. Cankar bi najbrže dejal, da ljudje ne postavljajo monumentov zaradi slavljencev, temveč zaradi sebe. In nagibi so lahko zelo raznovrstni.« (»Za uvod«, Cankarjev glasnik, 1937, št. 1, str. 3)

⁵⁰ Anton Grdina, »Javni apel na naše councilmane«, Ameriška domovina, 1936, št. 241.

⁵¹ »Tatvina soh v clevelandskem kulturnem vrtu«, Enakopravnost, 1936, št. 281.

⁵² Jože Grdina, »K dokončanemu delu«, Ameriška domovina, 1936, št. 286.

na Vaši strani. Pred zgodovino boste morali nositi vso odgovornost za ta najogabnejši kulturni škandal med ameriškimi Slovenci. Sodila in obsodila Vas bo zgodovina, ne mi.

Mi predlagamo mirno likvidacijo tega škandala. Izročite nam Cankarjevo soho. S tem si boste omogočili odhod s pozornice, ki se bo v nasprotnem slučaju za Vas spremenila pred zgodovino v sramotni oder. Dobro premislite naš predlog, preden ga boste odklonili!

Ako boste našo pravično zahtevo odklonili, Vam obetamo neizprosni boj, ki ga bomo vodili proti Vam vse dotlej, dokler se ne boste nehali norčevati iz spomina našega velikega prijatelja Ivana Cankarja.»

Dva direktorja doma sta na skupni seji kulturnih vrtov zahtevala, naj jim izročijo Cankarjevo soho.⁵⁴

Napredna društva in organizacije, ki so se povezala v Konferenco zastopnikov naprednih društev za spomenik Ivanu Cankarju, so se odločila za samostojno počastitev Cankarjevega spomina. Urednik *Napredka* Vatro J. Grill je predlagal izdajo obširne in kompletne Cankarjeve biografije.

Na drugi seji konference za počastitev Cankarjevega spomina 29. maja 1936 so izvolili odbor (Ivan Jontez, Vatro J. Grill, F. J. Terbižan in J. Jauch) in izvršni odbor konference (predsednik Louis Kaferle, podpredsednik V. J. Grill, tajnik I. Jontez, blagajnik Joseph Frančeškin, zapisnikar Joseph Jauch).⁵⁵

Na tej seji je Grill umaknil predlog za izdajo Cankarjeve biografije. Z veliko večino je bil sprejel predlog za izdajo slovensko-ameriške delavske, kulturne in socialne mesečne revije Cankarju v spomin, ki sta jo Ivanu Jontezu svetovala Milan Medvešek in Jože Šircl. Konferenco so preoblikovali v odbor za ustanovitev revije, ki si je kmalu zatem izbral ime Cankarjeva ustanova.⁵⁶

⁵⁴ »Ali niste hoteli imeti po vsej sili Cankarjeve sohe?«, *Ameriška Domovina*, 1936, št. 245.

⁵⁵ Ivan Jontez, »Samostojna akcija naprednih društev za spomenik Ivanu Cankarju«, *Prosveta*, 1936, št. 109.

⁵⁶ Ivan Jontez, »Rojstvo delavske revije«, *Proletarec*, 1936, št. 1614.

Časnik *Slovenec* je prinesel drugačno interpretacijo dogodkov v letih 1934–1936. »Družba naprednjakov je ukradla Cankarjev kip, da ga družba 'klerikalcev' ne bi postavila in ga pokazala svetu.« Slovensko dramsko društvo Ivan Cankar v Clevelandu je leta 1934 zaprosilo odbor JKV, naj mu prepusti Cankarjev kip, da ga postavi v svojih prostorih v Slovenskem narodnem domu. Predsednik odbora John L. Mihelich je 10. maja 1934 odgovoril, da bodo poleg kipa škofa Barage postavili tudi kip Ivana Cankarja, saj je v parku dovolj prostora za 12 spomenikov. Povabil je Slovensko dramsko društvo Ivan Cankar, naj se pridruži politično nepristranski akciji JKV, da bo mogoče odkritje izvesti v čim bolj slovesni obliki.

Kot rečeno, se je Slovensko dramsko društvo Ivan Cankar 30. avgusta 1934 obrnilo na mestni svet v Ljubljani s prošnjo, naj posreduje, da dobi podarjeni Cankarjev kip, kajti bilo naj bi edino društvo v Ameriki, ki je bilo ustanovljeno v Cankarjev spomin in nosi njegovo ime. Ljubljanski mestni svet je odgovoril, da je kip namenjen za narodni park v Clevelandu, ameriški Slovenci pa naj se sami pome-nijo, kdo ga bo postavil in odkril. Dramsko društvo je znova zaprosilo za Cankarjev kip in zapisalo: »... uradniki kulturnega vrta kipa Ivana Cankarja ne marajo. V Clevelandu vsi vemo, da uradniki kulturnega vrta predstavljajo le eno stran naroda in ta je skrajno klerikalna. Vemo tudi, da se uradniki kulturnega vrta niso nikdar udeleževali iger, katere je spisal Ivan Cankar. Naše mnenje je, da je bil pri naročilu kipa pri vas nekaj nesporazum. Klerikalci so pričakovali, da jim pošljete nekakšnega škofa, če pa tega ne, vsaj kakšnega duhovnika, pa ste poslali kip Ivana Cankarja (za katerega so klerikalci izrecno prosili – op. ur.) – ljudem, ki ga v srcu mrzijo, ki niso bili nikdar v skladu s Cankarjevimi idejami. Da, v Clevelandu je mnogo Cankarjevih pristašev (Cankar nikdar ni zbiral pristašev – op. ur.), vendar odkrito rečeno, smo v manjšini. O kipu Ivana Cankarja pravijo, da ga bodo postavili enkrat pozneje, kdaj, tega nihče ne ve. Vemo le toliko, da kadar in kjer bodo uradniki kulturnega vrta, katerega predsednik je g. Anton Grdina, postavili spomenik Ivanu Cankarju, bodo to izvedli na tak način, da bodo sramotili njegova dela in ves napreden slovenski element v Clevelandu.«

Dramsko društvo je prosilo, naj mu ljubljanski svet pokloni kip, ki ga bo postavilo v Slovenskem narodnem domu v Clevelandu. »Gotovi smo, da

ko bodo sedanji uradniki kulturnega vrta postavljali Cankarjev kip, mu bodo postavili neznamenat kamen. Uredili bodo tako, da bodo ponižali vse, ki smo Cankarjevega smisla. Verujte, da Slovenci, katere predstavlja dramsko društvo Ivan Cankar, so iskreni, zavedno misleči in napredni ter vredni te časti, da postavimo v naš kulturni hram S. N. Dom njegov kip, kip Ivana Cankarja. Dramsko društvo Ivan Cankar je bilo ustanovljeno v njegov spomin in je do danes edino društvo v Ameriki, ki nosi njegovo ime. Če nam dovolite, bomo vse do pičice izvedli v najkrajšem času. Anton Grdina naj postavlja Baraga, mi bomo pa Ivana Cankarja, če nam dovolite.»

Ljubljanski mestni svet je vztrajal, naj se kip postavi tja, kamor je bil prvotno namenjen. Dramsko društvo se je obrnilo na ravnatelja clevelandskih parkov Huga Vargo, ki je prošnjo prepustil predsedniku Lige kulturnih vrtov Charlesu Wolfram. Liga kulturnih vrtov je vso zadevo odstopila Jugoslovanskemu kulturnemu vrtu. Odbor JKV je na svoji seji ponovil sklep o čimprejšnji postavitvi kipa v vrt in povabil Slovensko dramsko društvo Ivan Cankar k sodelovanju.

Slovensko dramsko društvo Ivan Cankar je 5. marca 1936 ponovno poslalo pismo ljubljanskemu mestnemu svetu, naslovljeno je bilo na dr. Vladimirja Ravniharja. Zatrjevalo je, da je novi odbor JKV »manj razvpit, pa še vedno istega strogo klerikalnega kalibra«, zato društvo ne more priti do Cankarjevega kipa. Ker je *Ameriška domovina* poročala, da bo obenem s Cankarjevim odkrit tudi spomenik Simonu Gregorčiču, je društvo zapisalo: »Oni dobro vedo, da njih pristaši ne bodo dali denarja za postavitev sohe Ivana Cankarja, za Gregorčiča pa se bo dalo nekaj dobiti, zato ker je bil duhovnik. Gre jim enostavno za to, da kar bodo postavili, mora biti duhovnik, če že ne škof. Ti ljudje niso nikdar brali Cankarjevih spisov, pa tudi ne Gregorčičevih poezij, ker sploh nič literarnega ne berejo. Sedaj zopet vidimo, da bodo nabirali denar za obe sohi, postavili pa bodo le spomenik Simona Gregorčiča z izgovorom, da za Cankarja ni bilo dovolj dohodkov. Clevelandska napredna društva se iz navedenih razlogov nočejo pridružiti klerikalni skupini, ker ostanemo dosledno izigrani.«

Napredna društva bi se zmogla poenotiti in pristati na Cankarjev kip v JKV, a samo v tem primeru,

da ga sama postavijo. Niso jim bile po volji tudi mere Baragovega in Cankarjevega kipa. Želeli so monumentalnejši Cankarjev kip. »Baragova soha je do pasu s celim oprsjem. Naše napredno društvo bi bilo pripravljeno nekaj plačati, če nam morete preskrbeti večjo soho Ivana Cankarja, ki naj bi bila cela glava z oprsjem. Misel naprednih ljudi je taka, da če se že postavi spomenik Ivana Cankarja v Jugoslovanskem kulturnem vrtu, naj bo ta spomenik velik (morda na konju z vihrajočim repom – op. ur.), da bo v skladu z njegovimi deli.«

Kulturni oddelek mestnega poglavarstva je 9. aprila 1936 odgovoril, da se v nesporazume ameriških Slovencev ne želi vtikati. Cankarjev spomenik naj čim prej pride na dostojno mesto, da se ne bo valjal v zaprašeni garaži mestne vrtnarije. Vrednost umetniških del ni odvisna od njihovih mer, ampak od umetniškega izraza.⁵⁷

Odkritje Cankarjevega kipa

Vodstvo JKV je izginotje kipa takoj prijavilo mestni upravi in policiji. Policijske preiskave so bile neuspešne.

»Socialistični naprednjaki« naj bi po odvetniku sporočili katoličanom, da bodo vrnili Cankarjev kip, če bodo molčali o imenih tatov.⁵⁸ V uredništvo *Ameriške domovine* je na začetku decembra 1936 prišel odvetnik Joseph Križman in dejal, da bo dobilo vodstvo JKV kip nazaj najkasneje v tednu dni, če se v uredništvu častno obvežejo, da ne bodo napadali naprednjakov zaradi tatvine. Križmana je Anton Grdina najel, naj poizveduje za kipom, ker so naprednjaki namigovali, da je Grdina najbrž sam skril kip.⁵⁹

Odbor JKV je pri clevelandskem kiparju slovenskega rodu Rudolfu A. Mafki naročil nov kip Ivana Cankarja. Rudolf Mafko je kip izdelal po fotografijah Lobodovega kipa.⁶⁰ Primerjava fotografij obeh kipov odkriva nekaj razlik v detajlih in deloma v

⁵⁷ »Cankarja so ukradli ... / Kako Slovenci pišemo svojo zgodovino«, *Slovenec*, 1936, št. 253.

⁵⁸ »Našim 'naprednjakom' v Clevelandu«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 289.

⁵⁹ »Mr. Križmana kličemo na pozornico!«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 290.

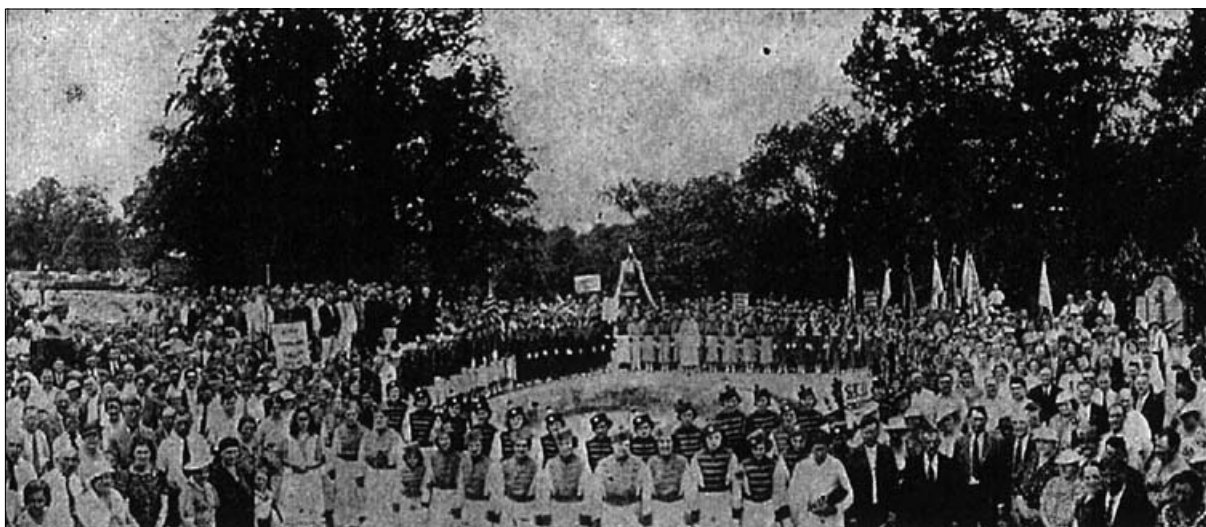
⁶⁰ »Praznik Slovencev v Clevelandu«, *Jutro*, 1936, št. 274.

Kipar Rudolf Mačko ob novem Cankarjevem kipu
(v: *Ameriška domovina*, 1936, št. 300)

Odkritje Cankarjevega spomenika v JKV 25. julija 1937
Od leve proti desni: častni predsednik vrta John L. Mihelich, ravnatelj Julij Slapšak, dr. Franc Trdan, generalni konzul Jugoslavije dr. Božidar Stojanović, predsednik vrta Anton Grdina. (po: *Zarja/Dawn*, 1937, št. 9, str. 274; prva objava *Cleveland Plain Dealer*)

Množica ameriških Slovencev pri slavnostnem odkritju Cankarjevega in ponovnem odkritju Gregorčičevega spomenika v JKV 25. julija 1937. V krogu stojijo članice in člani telovadnih krožkov. Desno je Cankarjev spomenik.
(v: *Zarja/Dawn*, 1937, št. 10, str. 292, in, 1959, št. 7, str. 134)

vtisu celote, ugotavlja Špelca Čopič, vendar je Rudolf Mačko svojo nalogo plastično dovolj uspešno rešil, portretna zvestoba pa je šibkejša.⁶¹ Stroški za

nov kip so znašali 275 dolarjev.⁶² Kamnosek Frank Košič je Cankarjev kip pritrdil na svoje mesto. Vse delo za JKV je opravil brezplačno.⁶³

⁶¹ Špelca Čopič, »Spomenik Ivanu Cankarju in Simonu Gregorčiču«, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, Ljubljana 2000, str. 345.

⁶² Anton Grdina, »Naš narodni vrt dogotovljen«, *Amerikanski Slovenec*, 1937, št. 206.

⁶³ Anton Grdina, »Soha Ivana Cankarja«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 194.

25. julij 1937, na Drugi Baragov dan, je potekalo odkritje Cankarjevega kipa (kopije R. Mafka) in ponovno odkritje Gregorčičevega spomenika. Zbrala se je nekaj tisočglava množica, zastopniki mestnih, okrajnih, državnih in zveznih oblasti, skoraj vsa slovenska duhovščina. Dvesto žen in deklet je bilo v narodnih nošah, osem skupin deklet v uniformah, prisotne so bile članice posameznih podružnic Slovenske ženske zveze, častne straže S. D. Z. in drugih organizacij. Načelovala jim je gospodična Albina Novak.

Od desetih je bila slovesna sv. maša v cerkvi sv. Vida (leta 1931 zgrajena cerkev je bila največja slovenska cerkev v ZDA). Ob enajstih zbiranje ljudi v JKV. Godba društva sv. Jožefa št. 169 KSKJ iz collinwoodske slovenske župnije je na slavnostnem prostoru zaigrala ameriško himno »Star Spangled Banner« in pesem »Hej Slovenci!«. Predsednik JKV Anton Grdina je v slovenščini in angleščini razložil pomen slavnostnega dneva ter izročil vodstvo slavnosti častnemu predsedniku JKV Johnu L. Mihelichu. Ta je opozoril na veliko naklonjenost mesta Cleveland in vlade ZDA, ki sta omogočila zgraditev največjega kulturnega spomenika Jugoslovanov v Ameriki, t. j. JKV, za katerega je ameriška vlada prispevala skoraj 80.000 dolarjev. Združeni pevski zbori so zapeli pesem »More Adrijansko«. Župan Harold Burton je poudaril, da je milijonski Cleveland ponosen na svoje slovenske in jugoslovanske sinove, zato je mesto z veseljem pomagalo pri urenitvi JKV. Veselilo ga je, da Slovenci niso pozabili na domačo kulturo in narodni značaj. Štirje univerzitetni dijaki, bratje Maksimović so zapeli »Oj Doberdob!«. »Prizor je bil nepopisno ganljiv.« Generalni konzul Jugoslavije v New Yorku dr. Božidar P. Stojanović je pozdravil prisotne v imenu Jugoslavije. Mihelich je v angleškem delu govora poudarjal pomen dogodka za slovensko mladino v Ameriki, ki lahko vidi, kako Američani častijo pomen velikih slovenskih mož in genijev. »Kulturni vrt je bil zgrajen predvsem za mladino, da bo lahko s ponosom kazala, da smo glede kulture med prvimi.«

Cankarjev kip sta prekrivali ameriška in slovenska zastava. Zastopnika Slovenije zgodovinar dr. France Trdan (1883–1941) in šolski nadzornik in mladinski pisatelj Julij Slapšak (1874–1951) sta potegnili zastavi s kipa »in med navdušenim ploskanjem naroda je Cankar zrl na svoje brate in sestre v

daljni Ameriki, in njegova duša pri Bogu je morala biti vesela in ponosna!«

Slavnostni govornik Julij Slapšak je v pol ure trajajočem govoru predstavil Cankarjevo življenje in delovanje. »Zdelo se nam je, da je bil to najboljši slovenski govor, kar smo jih še kdaj slišali na ameriških tleh.« Slavnostni govornik pri ponovnem odkritju Gregorčičevega spomenika je bil prof. Franc Trdan. Združeni pevski zbori so zapeli Gregorčičevo »Nazaj v planinski raj«. Govorili so še direktor parka Hugo Varga, predsednik Lige kulturnih vrtov v Clevelandu Charles Wolfram, tajnica Lige gospodična Zwick in sodnik Frank J. Lausche, ki je požel vihar aplavz. Predstavljeni so bili častni jugoslovanski konzul Mihael Cerrezin, tajnik SDZ John Gornik, župnika Vid Hribar in B. J. Ponikvar ter vodilni zastopniki Srbov, ki so v velikem številu prišli na slavnost, in drugi.

Po slavnosti v Rockefeller Parku je bil skupni odhod vseh avtobusov in avtomobilov v Park Puritas Springs. Ob dveh popoldne se je začel svečani program v čast škofa Barage (Drugi Baragov dan). Pozdravni govor A. Grdine, ki je izročil vodstvo programa dr. J. W. Mallyju, govori jugoslovanskega konzula dr. Božidarja P. Stojanovića, kanonika Johana J. Omana, dr. Franca Trdana in B. J. Ponikvarja. Jože Grdina je prebral pozdrave ljubljanskega župana dr. Adlešiča in vrhniškega župana Ignacija Hrena. Državni inženir Louis Drašler je nastopil kot zastopnik guvernerja države Ohio Daveya. Govorila sta tudi predsednik srbskega oddelka JKV Mile Marinković in predsednik Jugoslav University kluba G. Vojnović. Na odkritju spomenika je bilo nad 5.000 ljudi, na vseh slavnostih, v cerkvah in drugje pa do 15.000 ljudi.⁶⁴ Vsi trije clevelandski ameriški dnevniki so poslali poročevalce in fotografе, ki so posneli odkritje spomenika.

Izpostavimo slavnostni govor ravnatelja Julija Slapšaka: »Zgodovina sveta, pravi veliki francoski mislec in zgodovinar Carlyle, je življenjska zgodovina velikih mož. Kot glasniki in preroki, kot voditelji in junaki stopajo na dan, ko pride čas, ki oznanja velike dogodke. Z njimi ustvarja narod svojo zgodovino.

⁶⁴ »Cankarjeva soha odkrita«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 173, in »Vseslovenski dan v Clevelandu«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 171.

Slovenski narod je v najtežjih časih vzdržal na svoji zemlji, se trudil in boril za svoj obstanek ter čakal lepše bodočnosti, ki so nam jo pripravljali naši veliki možje, slovenski misleci in borci. Kakor vrhovi se dvigajo ti vodniki in preroki nad našo zemljo, nad svoj čas, premerili so preteklost in sedanjost ter kazali – po Prešernovi besedi – 'pravo pot v deželo duhov'. Njih zasluga je, da se je tako bujno razrasla kulturna njiva slovenska. Ustvarjajoč nesmrtna dela, ki se v njih izraža naš narodni duh, so spremljali slovenski narod v kraljestvo svobode ter dajali pečat našemu življenjskemu pismu. Njih dela so zaklad naše narodne kulture; v njih se je iz slovenske zavesti glasila misel jugoslovanstva in človečanstva. Ti preroki so predvsem: Trubar in Baraga, Vodnik in Prešeren, ki se je povzpel na višek sodobne umetnosti; dalje mladostlovska trojica: Levstik, Stritar in Jurčič; potem Gregorčič in Aškerc in pa dr. Krek, ki je dovršil svoje življenjsko delo z majniško deklaracijo – za vstop v narodno državo.

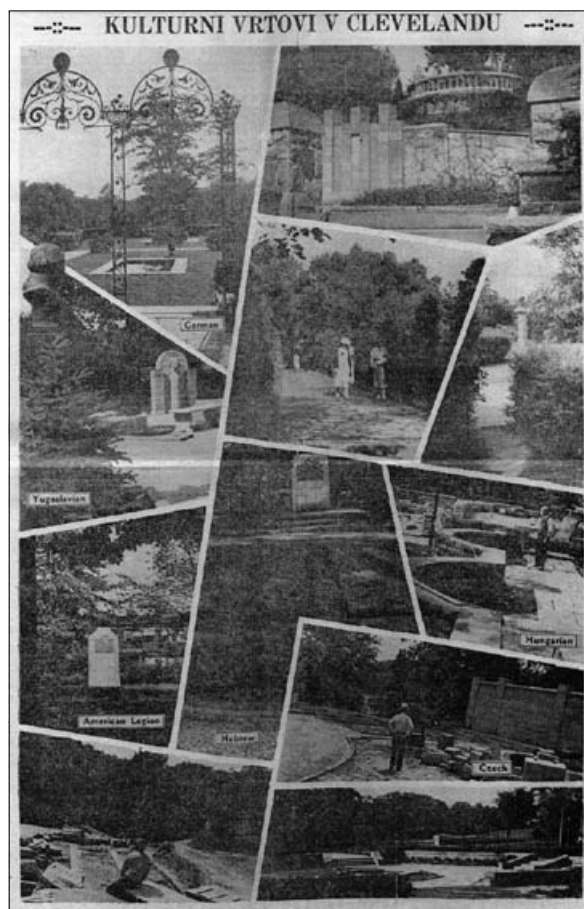
In naposled ti, Ivan Cankar, duševni velikan, mož-videc, vodnik in prerok, naš slovenski genij. Danes ti postavlja tudi nova domovina tu v zelenem clevelandskem narodnem vrtu dostojen spomenik kot izraz naše brezmejne hvaležnosti in spoštovanja. Bival boš poslej tudi izven rodne domovine tu v bogatem ameriškem mestu med svojimi rodnimi brati in sestrami, ki ti bodo prinašali domačega rožmarina in slovenskih rdečih nageljnov v spomin. /.../

Spisal je 32 knjig, ki so v zadnjih letih iznova izšle pri Novi založbi v Ljubljani v 20 debelih zvezkih, obsegajočih okrog 8.000 strani. Ni to prva stvar, da je Cankar toliko napisal, da je njegova dediščina prebogata; glavno je to, da je Cankar resničen umetnik, da so njegovi spisi prava umetnina. V njih govori duša duši; nevidna bogata struja čustev se razliva med nami in med njim; nehote in nevede kdaj – mu sledimo, sanjamo ž njim, živimo z njegovimi junaki, govorimo z njegovim jezikom, pišemo njegov slog. In to so znaki vsake prave, resnične umetnosti. Cankar je tedaj pravi in resnični umetnik.

V našem slovstvu pomeni Cankar vrhunec pripovedništva. Ustvaril je nov pripovedni slog in kot še nihče pred njim je odkril blagglasnost in ritem slovenskega govora. Danes ga poznajo iz prevodov razen slovenskih narodov (zlasti Čehov) tudi že Nemci, Francozi in Italijani. /.../

Verjel je v našo zmago. Leta 1913 je javno predaval v Ljubljani in rekel. 'Če mislijo jugoslovanski narodi, da so si sorodni in da bi kaj lažje živeli, če bi bili združeni, naj se zgodi po njih želji, naj si v božjem imenu zgrade jugoslovansko državo. Koristen za vesoljno človeštvo je samo narod, ki je zadovoljen in ki ima pogoje in prostora, da uveljavi svojo moč. Doslej je to še utopija, sanje. Utopije pa imajo to čudno lastnost, da se po navadi uresničuje.' – Zaradi tega predavanja je bil Cankar, še v Avstriji seveda, obsojen in zaprt. Toda njegove preroške besede so se uresničile: nastala je Jugoslavija, nova država, skupni dom treh jugoslovanskih bratov. Doživel je Cankar dan svobode, toda tik po proglasitvi je Slovenija pokopala svojega največjega umetnika, glasnika in preroka, ki je kazal pot v daljno bodočnost.

Jugoslovanski kulturni vrt v Clevelandu je neka podoba naše troedine narodne države. V tem vrtu bo danes odkrit spomenik slovenskemu geniju Ivanu Cankarju. Naš prerok, glasnik in zagovornik poniža-

Kulturni vrtovi v Clevelandu
(v: Ameriška domovina, 1937, št. 298)

nih in zatiranih, zbudi se v grobu in iz onostranstva reši naše še neodrešene brate in sestre tam preko.

Zato pa kliče Tvojemu spominu stara in nova slovenska domovina, ki je danes skupno zastopana pred Tvojo soho: nezvenljiva slava Tvojemu spominu!»⁶⁵

Uradna otvoritev Jugoslovanskega kulturnega vrta (1938)

Po šestih letih so bila ureditvena dela v JKV končana. Do začetka aprila 1939 je bila poravnana večina stroškov. Nadaljnji prispevki so šli v sklad za Spominsko knjigo.⁶⁶ Največji del stroškov za vrt (68.000 dolarjev) je pokrila zvezna vlada, pri kateri je posredoval senator Robert J. Bulkley. Za sodelovanje zvezne vlade si je prizadeval tudi arhitekt Viktor Suhadolnik. Mestna uprava se je zavezala, da bo z delom in denarjem pomagala pri urejanju vrta (10.000 dolarjev). Slovenci so uspeli zbrati okrog 10.000 dolarjev. Srbi so prispevali skoraj 2.000 dolarjev. Prvotno bi vsak od treh narodov moral pokriti tretjino stroškov. Slovenci so prevzeli dve tretjini stroškov, dokler ne bi k akciji pristopili tudi Hrvati. Čeprav so bili večkrat naprošeni, Hr-

Uradna otvoritev JKV. Od leve proti desni: blagajničarka JKV Marion Kuhar, Vera Adlešič, dr. Juro Adlešič, clevelandski župan Harold Burton, glavni tajnik JKV Jože Grdina, predsednik Anton Grdina, podpredsednik Milan Marinković. Med dr. Adlešičem in županom Burtinom je guverner Ohia Martin L. Davey. Poleg guvernerja stojita John L. Mihelich in Louis Drašler (v: *Ameriška domovina*, 1938, št. 116, prva objava v *Cleveland Plain Dealer*)

⁶⁵ »Domovina govori ob Cankarjevem spomeniku«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 175.

⁶⁶ »Jugoslovanski kulturni vrt je sedaj popolnoma plačan«, *Ameriška domovina*, 1938, št. 76.

vati zaradi notranjepolitičnih razmer v Kraljevini Jugoslaviji niso sodelovali pri JKV.⁶⁷

JKV, ki je bil tedaj eden izmed osemnajstih narodnih vrtov v clevelandskem Rockefellerjevem parku, je 15. maja 1938 uradno odprl ljubljanski župan dr. Juro Adlešič (1884–1968).

Po drugi svetovni vojni je kipar Julijan Renko izklesal po Lobodovem mavčnem modelu v kamnu nov, t.j. že tretji Cankarjev kip.⁶⁸ V parku je bilo postavljenih pet slovenskih spomenikov: Cankar, Gregorčič, general Rudolf Maister, Njegoš in Ivan Zorman. Park je bil po drugi svetovni vojni zanemarjen. Zlasti v petdesetih in šestdesetih letih preteklega stoletja je bil izpostavljen vandalizmu. Nepoškodovan je ostal edino Baragov kip. Leta 1991 je bil nekdanji JKV obnovljen in ponovno odprt kot Slovenski kulturni vrt. Cankarjev kip je bil ponovno poškodovan v devetdesetih letih. 18. junija 2010 so odkrili nov kip iz granita, ki ga je po Lobodovem kipu izdelal Teodor (Ted) Stroie.

Viri in literatura

Časopisni viri

- »Spomenik Ivanu Cankarju v Clevelandu«, *Jutro*, 1933, št. 74.
- »Cankarjev spomenik v Clevelandu«, *Slovenski narod*, 1933, št. 106.
- »Jugoslovanski kulturni vrt v Ameriki«, *Jutro*, 1933, št. 164.
- I. B., »Baraga – Cankar«, *Pohod*, 1934, št. 29.

⁶⁷ »Bratom Hrvatom v Clevelandu«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 283.

*Zneski se pri posameznih navajanjih v sočasnem tisku do neke mere razlikujejo. Matjaž Klemenčič piše, da je ameriška zvezna vlada prispevala 67.000 dolarjev, clevelandski mestni svet 12.000 dolarjev, zveze jugoslovanskih kulturnih društev države Ohio 19.000 dolarjev in pripadniki slovenske skupnosti iz Clevelanda 5.400 dolarjev (po: Matjaž Klemenčič, »Slovenska tvarna kulturna dediščina v ZDA«, *Dve domovini*, 2001, št. 14, str. 178).*

⁶⁸ *Model Cankarjevega kipa avtorja Petra Lobode hrani Mestni muzej v Ljubljani, inv. št. 1059 (po: Špelca Čopič, »Spomenik Ivanu Cankarju in Simonu Gregorčiču«, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, Ljubljana 2000, str. 345).*

- Hugo Bren, »Ali Cankar ali Baraga?«, *Amerikanski Slovenec*, 1934, št. 76.
- »Škof Baraga: Ivan Cankar«, *Jutro*, 1934, št. 155.
- »Ivan Cankar postavljen v kot«, *Jutro*, 1934, št. 156.
- »Ameriška spomeniška afera«, *Jutro*, 1934, št. 160.
- »Resnica o Baragi in Cankarju«, *Slovenec*, 1934, št. 165.
- »Protest in poziv naprednih društev v Clevelandu glede Cankarjevega kipa«, *Enakopravnost*, 1934, št. 245.
- »Slovensko naprednjaštvo«, *Amerikanski Slovenec*, 1935, št. 131.
- Ivan Jontez, »Samostojna akcija naprednih društev za spomenik Ivanu Cankarju«, *Prosveta*, 1936, št. 109.
- Jože Grdina, »Baraga in Cankar v Clevelandu«, *Jutro*, 1936, št. 112.
- »Zapisnik zborovanja Prosvetne Matice«, *Enakopravnost*, 1936, št. 140.
- »Prijazen poziv sloven. narodu!«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 210.
- Anton Grdina, »Nekoliko o Cankarjevem spomeniku«, *Amerikanski Slovenec*, 1936, št. 211.
- »Cankarjeva ustanova«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 223.
- Jože Grdina, »Slovenskemu narodu v naznanje«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 230.
- »Cankarjeva soha ukradena iz mestnega parka!«, *Enakopravnost*, 1936, št. 240.
- »Kip Cankarja ukraden«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 240.
- Anton Grdina, »Javni apel na naše councilmane«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 241.
- »Kip Cankarja ukraden«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 241.
- »Nekaj besed k ugrabitvi Cankarjeve sohe«, *Enakopravnost*, 1936, št. 241.
- »Ali niste hoteli imeti po vsej sili Cankarjeve sohe?«, *Ameriška Domovina*, 1936, št. 245.
- Anton Grdina, »Bil je prisrčen slovenski dan«, *Amerikanski Slovenec*, 1936, št. 246.
- Anton Grdina, »Soho Ivana Cankarja zahtevamo nazaj!«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 247.
- »Cankarja so ukradli ... / Kako Slovenci pišemo svojo zgodovino«, *Slovenec*, 1936, št. 253.
- Anton Grdina, »Glede sohe Ivana Cankarja«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 267.
- »Praznik Slovencev v Clevelandu«, *Jutro*, 1936, št. 274.
- »Odkritje spomenikov Cankarju in Gregorčiču v četrtek ob 1:30 pop.«, *Ameriška Domovina*, 1936, št. 278.
- »Cankar-Gregorčič proslava naredila globok vtis na narod kot tudi na ameriško javnost«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 281.
- »Tatvina soh v clevelandskem kulturnem vrtu«, *Enakopravnost*, 1936, št. 281.
- Jože Grdina, »K dokončanemu delu«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 286.
- »Našim 'naprednjakom' v Clevelandu«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 289.
- »Mr. Križmana kličemo na pozornico!«, *Ameriška domovina*, 1936, št. 290.
- »Baragov spomenik v Jugoslovanskem kulturnem vrtu v Clevelandu«, *Mladika*, 1936, št. 3, str. 110.
- Ivan Jontez, »Rojstvo delavske revije«, *Proletarec*, 1936, št. 1614.
- »Vseslovenski dan v Clevelandu«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 171.
- »Drugi Baragov dan«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 172.
- »Cankarjeva soha odkrita«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 173.
- »Domovina govori ob Cankarjevem spomeniku«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 175.
- »Bratom Hrvatom v Clevelandu«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 283.
- Anton Grdina, »Soha Ivana Cankarja«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 194.
- Anton Grdina, »Naš narodni vrt dogotovljen«, *Amerikanski Slovenec*, 1937, št. 206.
- »Bratom Hrvatom v Clevelandu«, *Ameriška domovina*, 1937, št. 283.
- Milan Medvešek, »Nekaj besed o postanku Cankarjeve ustanove«, *Majski glas*, 1937, št. 1, str. 61.
- Louis Zorko, »Cleveland, O.«, *Nova doba*, 1938, št. 8.
- »Jugoslovanski kulturni vrt je sedaj popolnoma plačan«, *Ameriška domovina*, 1938, št. 76.
- »Slovenci v Clevelandu«, *Slovenec*, 1940, št. 259a.

Literatura

Čopič, Špelca: »Spomenik Ivanu Cankarju in Simonu Gregorčiču«. V: *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, Ljubljana 2000, str. 344–345.

Dobrovoljc, France: *Cankarjev album*, Maribor 1972, str. 313–314.

Grdina, Jože: »Jugoslovanski kulturni vrt in škof Baraga«. V: *Spominska knjiga izdana ob priliki odkritja spomeniku škofu Ireneju Frideriku Baragi*, Cleveland 1935, str. 30–37.

Klemenčič, Matjaž: »Slovenska tvorna kulturna dediščina v ZDA«. V: *Dve domovini*, 2001, št. 14, str. 169–180.

Šijanec, Fran: *Sodobna slovenska likovna umetnost*, Maribor 1961.

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHE DENKMALAFFÄRE IN CLEVELAND

Die Denkmäler für Ivan Cankar, Friderik Irenej Baraga und Simon Gregorčič im Jugoslawischen Kulturgarten

Clevelands Stadtgemeinde stellte im Jahr 1930 den einzelnen Volksgruppen Teile des Rockefeller-Parks – die International Cultural Gardens – zur freien Gestaltung und Denkmalerrichtung zur Verfügung. Den für die Jugoslawen vorgesehenen Park übernahmen die Slowenen, die unter allen Jugoslawen in Cleveland die zahlenmäßig stärkste und am kompaktesten angesiedelte Gruppe waren.

Die erste öffentliche Versammlung über die Gestaltung des Parks wurde am 27. Februar 1930 vom slowenischen Unternehmer Anton Grdina (1874–1957) einberufen. Bei der nächstfolgenden Versammlung am 27. März 1930 versprachen auch die Kroaten und Serben ihre Mitwirkung. Ein Ausschuss wurde gewählt, in dem 65 angesehene Slowenen aus Cleveland vertreten waren. Auf der dritten Versammlung am 5. Mai 1930 wurde der Vorschlag zur Umbenennung in Jugoslawischer nationaler Garten mit großer Mehrheit angenommen. Am 4. Dezember 1932, anlässlich des 14-jährigen Jubiläums der Gründung Jugoslawiens, wurde der Raum für den künftigen Park feierlich ins Eigentum übernommen.

Während der Wirtschaftskrise übernahm die amerikanische Regierung die Pflege der nationalen Parks, um damit Arbeitslosen einen Verdienst zu er-

möglichen. Für die Denkmäler mussten die Volksgruppen Sorge tragen. Die Slowenen entschlossen sich zur Aufstellung eines Denkmals zu Ehren des Schriftstellers Ivan Cankar. Die Laibacher Stadtgemeinde schenkte zu Beginn des Jahres 1933 den Abguss einer Büste Cankars, die das Werk des Bildhauers Peter Loboda (1894–1952) aus dem Jahr 1930 war. Um Zollabgaben zu vermeiden, übernahm auf Vorschlag des Jugoslawischen Kulturgartens der Direktor der Stadtparks von Cleveland die Büste in das Eigentum der Stadt. Die Sammlung von freiwilligen Beiträgen für die Aufstellung des Denkmals ging jedoch nur schleppend voran.

Die Interpretationen der darauffolgenden Ereignisse sind sehr unterschiedlich und hängen von der politischen Ausrichtung der Berichtstatter bzw. der slowenisch-amerikanischen Blätter und Zeitschriften ab. Auf der einen Seite standen die katholisch ausgerichteten Blätter *Ameriška domovina* [Amerikanische Heimat], *Glasilo KSKJ* [Organ der Krainer slowenischen katholischen Einheit], *Glas naroda* [Stimme des Volkes], *Amerikanski Slovenec* [Amerikanischer Slowene], *Ave Maria* und *Obzor* [Rundschau], auf der anderen Seite die vom fortschrittlichen (sozialistischen) Lager herausgegebenen Blätter *Prosveta* [Bildung] und *Enakopravnost* [Gleichberechtigung].

Der Ausschuss zur Ausgestaltung des Parks, in dem Vertreter katholischer Vereine überwogen, stand einer Aufstellung von Cankars Büste ablehnend gegenüber, da Cankar als zu wenig katholisch galt. Es kam zu Streitigkeiten zwischen Cankars sozialistischen Anhängern und den Befürwortern eines Denkmals für Bischof Friderik Irenej Baraga. Im April 1934 wurde bei einer Versammlung der Beschluss gefasst, dass als Erstes ein Denkmal für Baraga aufzustellen sei. Im September 1934 organisierten die sozialistischen Befürworter von Cankars Denkmal eine Protestveranstaltung und sandten eine Resolution nach Ljubljana mit dem Ansuchen, Cankars Büste ihrer Obhut anzuvertrauen.

Die bronzene Büste des Bischofs Baraga war ein Werk des Bildhauers William Mac Vey (1905–1995) aus Cleveland. Der Granitsockel stammte vom Laibacher Steinhauer Toman. Die feierliche Eröffnung von Baragas Denkmal – gleichzeitig der erste Baraga-Tag – fand am 22. September 1935 un-

ter Anwesenheit des Laibacher Bischofs Dr. Gregor Rožman statt. Die Weihe des Denkmals erfolgte durch den Weihbischof von Cleveland, James Mac Fadden. Außerdem wurde ein Gedenkbuch herausgegeben, in dem (aus der Perspektive der katholischen Ausschussmitglieder) die Bemühungen zur Gestaltung des Jugoslawischen Kulturgartens und die Konflikte um die Denkmäler beschrieben sind. Am 6. September 1936 enthüllten die Serben im Park ein Denkmal für Njgoš.

Am 26. November 1936 sollten gleichzeitig Denkmäler für Cankar und Simon Gregorčič enthüllt werden. Knapp bevor die Wand aus gemeißeltem Stein und der Sockel fertiggestellt waren und Cankars Büste daraufgestellt werden sollte, stellte man fest, dass sich diese nicht mehr im städtischen Lager im Gordon Park befindet. Die Büste war im Mai oder Anfang Juni 1936 von zwei Männern gestohlen worden, die behaupteten, das Denkmal für das Auditorium des Slowenischen Volksheimes auf der St. Clair Avenue zu benötigen. Die katholischen Blätter beschuldigten die Sozialisten bzw. die fortschrittlichen Vereine, diesen Diebstahl selber durchgeführt zu haben, da sie sich für die Aufstellung des Denkmals im Slowenischen Volksheim einsetzten. Zum ehrenden Gedenken an Cankar gründeten die Sozialisten auch die Zeitschrift Cankarjev glasnik [Cankars Herold]. Zur Enthüllung des Denkmals für Gregorčič gab es im November 1936 keine besondere Festveranstaltung im Freien, da es an jenem Tag stark schneite. Es fanden jedoch Feiern im Grdina-Saal statt.

Die Sozialisten teilten angeblich den Katholiken per Anwalt mit, dass sie Cankars Büste innerhalb einer Woche zurückbekämen, wenn sie die Namen der Diebe verschwiegen. Der Ausschuss des Jugoslawischen Kulturgartens bestellte jedoch eine neue Büste beim Clevelander Bildhauer slowenischer Abstammung Rudolf A. Mafko. Mafko stellte die Büste Cankars nach Fotografien von Loboda her. Cankars Denkmal wurde am 25. Juli 1937 enthüllt, am zweiten Baraga-Tag. An der Enthüllung nahmen über 5.000 Personen teil, insgesamt waren bei den Festakten, in den Kirchen und anderswo bis zu 15.000 Menschen.

Nach dem Zweiten Weltkrieg fertigte der Bildhauer Julijan Renko nach einem Gipsmodel von Loboda eine neue – also bereits die dritte – Bü-

te Cankars an. Im Park wurden fünf slowenische Denkmäler, nämlich für Cankar, Gregorčič, General Rudolf Maister, Njgoš und Ivan Zorman, aufgestellt. Insgesamt wurde der Park nach dem Krieg jedoch vernachlässigt. Im Jahr 1991 wurde der ehemalige Jugoslawische Kulturgarten erneuert und als Slowenischer Kulturgarten wiedereröffnet. Cankars Büste wurde in den 1990er Jahren beschädigt. Am 18. Juni 2010 wurde schließlich eine neue Granitbüste enthüllt, die von Teodor Stroie nach Lobodas Büste angefertigt wurde.

Schlagwörter: amerikanische Slowenen, Cleveland, Ivan Cankar, Friderik Irenej Baraga, Simon Gregorčič, Denkmäler, Peter Loboda